

"Az 1990-es éveknek vége":
Egy megjegyzés a neoliberalizmus
hanyaglásáról és a
Az egypólusúság vége

Nader Elhefnawy

december 2021

A huszonegyedik század harmadik évtizedében a világ messze van attól, amire az 1990-es évek végén széles körben számítottak - legalábbis ha az amerikai kommentárok főáramából lehet következtetni. Ez a kommentár magabiztosan állította, hogy a világot már most is a neoliberális gazdasági rend határozza meg, és csak egyre inkább egy olyan egypólusú politikai rend által alátámasztott neoliberális gazdasági rend fogja meghatározni, amelyben az Egyesült Államok az egyik pólus, olyannyira, hogy a fegyveres konfliktusok a nagyhatalmi versengés helyett egyre kisebb szereplők próbálnak majd sikertelenül szembeszállni a történelem sodrával, miközben a világ többi része a "Lexus építésével" foglalkozik hatékonyabban - kisebb "gazember" államok, majd terrorista szervezetek, aztán talán egyszerűen egyéni gonosztevők.¹ ("Manapság egyének ellen vívunk háborúkat, nem országok, vagy társadalmak, vagy akár a kormányok egésze ellen" - írta az akkoriban ultramodern stratégia, Thomas Barnett, amikor ez a nézet még eléggé aktuális volt.²)

Természetesen a neoliberalizmus a 2020-as években is a gazdasági gondolkodás hagyományos bölcsessége marad, de ez a gondolkodás komolyabb kihívást kapott, nem utolsósorban éppen abból az országból, amely leginkább azonosul vele, az Egyesült Államokból, amely az elmúlt években maga is olyan kereskedelmi háborút kezdeményezett, amelyről sokan azt hitték, hogy már a múlté.³ Hasonlóképpen az egypólusúság egyre inkább a múlté, a gazdasági hatalom egyre "laposabb" eloszlása miatt a világban általában, és különösen Kína felemelkedése miatt.

Ha ezeket a korábbi várakozásokat a mai valósággal hasonlítjuk össze, akkor a múltat félremagyarázzuk, ha azt állítjuk, hogy mindez *teljesen* váratlanul történt. Charles Krauthammer, aki a hidegháborút követő időszak egypólusú pillanatként való retorikájának megteremtője volt, úgy vélte, hogy ez a pillanat három-négy évtizedig tarthat, ha az Egyesült Államok a lehető legteljesebb mértékben kihasználja előnyét (és sokkal rövidebb ideig, ha nem teszi), így a 2020-as évekre csak a várakozásai szerint fog elmúlni.⁴ Mégis, sokan nem csak reményeket, hanem törekvéseket is megfogalmaztak, és

elvárások, hogy mindez jóval tovább tartson. Bizony Krauthammer neokonzervatív társainak hamarosan elhíresült agytrösztje a "Project for the New American Century" nevet kapta (kiemelés hozzá).⁵ George Friedman a maga részéről nem egypólusú pillanatot vagy egypólusú amerikai évszázadot, hanem egypólusú "amerikai korszakot" képzelt el, amely talán ugyanolyan hosszú lesz, mint az azt megelőző fél évezredes "európai korszak", míg Ralph Peters által bemutatott kép, ha nem is feltétlenül nagyobb, de legalábbis egyértelműbb volt a gyakorlatilag állandó, mindenre kiterjedő amerikai katonai dominancia víziójában, az űrhatalom és más eszközök révén.⁶ E grandiózus várakozásoktól eltekintve, úgy tűnik, hogy még azokat is meglepte az események alakulása, akiknek kevésbé expanszív elképzeléseik voltak - és úgy tűnik, hogy még mindig nagyon messze vannak a jelenlegi valóság feldolgozásától, nem is beszélve annak megértéséről és az ahhoz való alkalmazkodásról.

Ez a munkadokumentum az említett elvárások és feltételezések, valamint a jelenlegi valóság közötti szakadékot veszi számba, annak magyarázatát szem előtt tartva. Ennek során két mélyreható tévedésre összpontosít azok körében, akik ezt a nézetet vallották, nevezetesen a következőkre

1. A neoliberalizmus mint modell gazdasági és politikai életképességének túlértékelése; és
2. Az USA előnyeinek túlbecsülése a neoliberalis feltételek szerint működő világgazdaságban (ami együtt járt a potenciális riválisok hátrányainak túlbecsülésével).

A neoliberalizmus életképessége

Tekintettel arra a hamis vitára, amelyet egyesek az elmúlt években a "neoliberalis" szó jelentésével kapcsolatban folytattak, jónak tűnik röviden definiálni azt, mielőtt továbblépnénk.⁷

Ellentétben a

amit a párbeszédet összezavarók sugallnak, nyugodtan beszélhetünk a neoliberalizmusról, mint egy huszadik századi mozgalomról, amely a gazdasági életben a klasszikus liberális elvek és előírások - különösen a magántulajdon, a profitorientált magánvállalkozások és a tulajdonosok és menedzserek mozgásterének maximalizálása - megerősítését célozza a gazdasági életben, az állam és a szervezett munka világának növekvő szerepével szemben, azzal az indokkal, hogy ez optimális mind a szabadság, mind a gazdasági teljesítmény szempontjából. A Mont Pelerin Társaság célnyilatkozatával (1947) és annak aláíróival (köztük a nagy hatású osztrák és chicagói iskola legjelentősebb képviselőivel) erősen azonosulva a neoliberaisok az iparfejlesztő-jóléti-makrogazdasági irányító államnak nevezhető állam visszaszorítását szorgalmazták egy adó- és kiadáscsökkentési programmal; az adórendszerek eltolását a korábbi progresszív iránytól; az állam által közvetlenül felügyelt vagy folytatott gazdasági tevékenység deregulációját és privatizációját; a kormány és a központi bankárok azon kísérleteinek megszüntetését, hogy keynesi intézkedésekkel szelidítsék meg a konjunktúraciklust, ehelyett a kormány a gazdasági visszaesés közepette fiskális visszafogottságot tanúsított, és a monetáris politika inkább az árstabilitásra, mint a gazdasági növekedés irányába orientálódott; a szociális biztonsági hálók gyengítését; a nemzetközi kereskedelem és a beruházások ellenőrzésének megszüntetését; és a szervezett munka gyengítését.

Az 1970-es évek végétől kezdve a kormányok világszerte elfogadták ezt az irányvonalat, és végrehajtották ezt a programot, nem utolsósorban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányai, de a várttól eltérő eredményekkel - hogy csak egy példát említsünk: a szóban forgó reformerek azt ígérték, hogy az adócsökkentés, a dereguláció, a szakszervezetek szétzúzása és a többi ipari reneszánszot hoz majd, de ehelyett folytatódott és gyakran felgyorsult a deindusztrializáció.⁸ Az ebből fakadó kudarcok és nyitások, valamint a tényleges politikaalkotás és a század közepén nem várt fejlemények (mint például a digitális technológia fejlődése) kölcsönhatása az imént leírt neoliberalizmust eredményezte - a

mozgalom, amely elmélettel és programmal rendelkezik, és amely a neoliberalizmust a gazdasági növekedés egy sajátos modelljének értelmében vett neoliberalizmust hoz létre. Ennek középpontjában a felszabadított pénzügyi szektor állt, amelynek spekulatív tendenciáit a neoliberais döntéshozóknak inkább ösztönözniük, mintsem gátolniuk kellett volna. Így a központi bankárok figyelmüket az infláció elleni küzdelem "hivatalos" neoliberais céljáról egyre inkább arra fordították, hogy a spekulatív "akciókat" (a kifejezésben nem hiányzik a kaszinó szaga) és az eszközárakat a "hiteltámogató" könnyű hitelezés révén magasan tartsák - ezt a váltást szimbolizálta Paul Volcker leváltása Alan Greenspanra az amerikai jegybank elnöki székében. Eközben az itt tárgyalt reformok fokozták a spekulánsok globális működési képességét (annál is inkább, mivel az adósságválság arra kényszerítette a fejlődő országokat, hogy nyissák meg gazdaságaikat, Kína és a szovjet blokk pedig liberalizált). Ugyanez a pénzügyiesítési és integrációs folyamat a "globális munkaerőköltség-arbitrázst" is egyre inkább a beruházások tényezőjévé tette.

Az elvárás az volt, hogy egy olyan korszakban, amikor a növekedés a régi módszerekkel (a keynesi politika, amely ellen a neoliberaisok lázadtak, és amely az 1970-es években egyértelműen megingani látszott, segítve a neoliberalizmus esélyét) nehezebben tarthatónak tűnt, az üzleti élet, megszabadulva a korábban a dolgozó embereknek tett engedményektől, képes lesz új hatékonyságot elérni (pl. a termelékenység javulása), és újra beindítani a gazdasági növekedést. Mindebben a mobilabb pénzügyi szektor és a globális munkaerőköltség-arbitrázs éppoly kritikus, mint amilyen újszerű volt; az információs technológia pedig nem csak az új modell fontos elősegítője, hanem egyben igazolója és szimbóluma is, mivel a hagyományos bölcsesség szerint a szabadon mozgó pénzügyi szcéna, és csakis az, rendelkezik a digitális forradalomhoz szükséges mozgékonyssággal, vagy bármi hasonlóval.⁹ A pálya azonban több szinten is csalódást okozott, három különösen fontosnak tűnő szinten: a növekedés; a stabilitás; és amit ezek az eredmények elkerülhetetlenül meghatároztak, a politikai elfogadhatóság.

Növekedés

Közhely, hogy a neoliberális korszakban a világgazdaság messze elmaradt a háború utáni fellendülés éveinek növekedési rátáitól (e tekintetben a II. világháború idejétől 1979-ig terjedő időszakot értjük ez alatt).¹⁰ Az is közhely, hogy az ellenkezőjét várni ésszerűtlen lenne, tekintettel a fontos körülménybeli különbségekre, köztük a II. világháború utáni időszak különleges lehetőségeire (háború utáni újjáépítés stb.), így a későbbi időszak összehasonlítása a korábbiakkal félrevezető. Ez azonban nem volt mindig a hagyományos bölcsesség.¹¹ Épp ellenkezőleg, a neoliberálisok korábban nagy ígéreteket tettek arra, hogy programjuk helyreállítja vagy még jobbra teszi a háború utáni növekedési trendet - például az 1981-es *America's New Beginning* című dokumentumban, amely bemutatta a Reagan-kormányzat kiadáscsökkentési és adótörvénykönyv-változtatási terveit, és kifejezetten évi 4 százaléknál jobb növekedési ütemet irányzott elő.¹² A neoliberálisok csak később tértek rá arra a tendenciára, amelynek mostanában a közelmúltbeli gazdasági növekedés "görbén" történő osztályozásának nagy részét látjuk - és akkor, amikor még a görbe fokozatot is elégtelennek találták, sokat hangoztatva, hogy például az új digitális technológiák által nyújtott termelékenység-növekedés és egyéb javak nem regisztrálódtak a statisztikákban, egészen odáig, hogy azt sugallták, hogy talán a bruttó hazai termék megszűnt a gazdasági fejlődés hasznos mérőszáma lenni.¹³

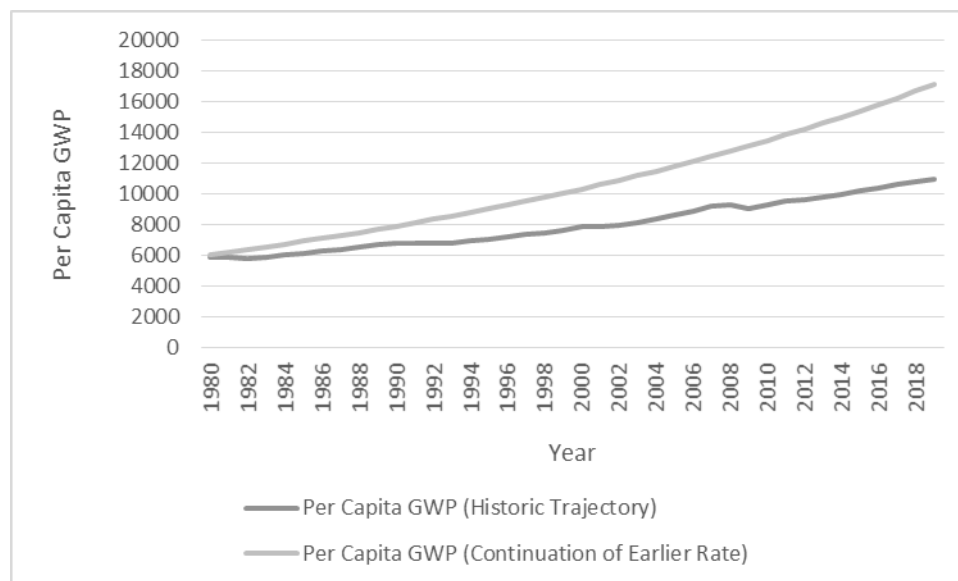
Az ilyen intellektuális manőverek csak aláhúzzák a reformok kiábrándító eredményeit, amelyeket a rendelkezésre álló adatsorok, például a Világbank által készítettek, egy pillantással is könnyen észrevehetünk. Igaz, hogy csak 1960-tól kezdődően, de amit ezek mutatnak, az mégis összhangban van az általános képpel: a 2015-ös állandó dollárban kifejezett bruttó világtermékre vonatkozó számításaik figyelemre méltó, évi 2,7 százalékos egy főre jutó reálnövekedést jeleznek az 1961-1979 közötti években.¹⁴ Ez a növekedés két

ötödére, 1,6 százalékra csökkent 1980-2007 között, majd 2008-tól kezdve még tovább csökkent, 1,5 százalékra.

Persze, első látásra ez nem is tűnik olyan rossznak. Mégis, a csökkenés jelentőségét nem szabad túl gyorsan elvitatni, tekintve, hogy a növekedési ütem látszólag csekély változásai milyen nagy különbséget jelentenek olyan területeken, mint a költségvetési egyensúly, az adósságterhek és a költségvetési mozgástér, ahol még a kis emelkedések és csökkenések is összeadódnak az idők során ezeken és minden más módon. (Hogy csak egy példát említsek: a háború utáni fellendülés során a fejlett világ központi kormányai kis deficittel, kiegyensúlyozott költségvetéssel, sőt többlettel, és csökkenő GDP-arányos államadóssággal rendelkeztek, míg a fellendülés vége a masszív hiányok és az adósságfelhalmozás rutinszerűvé válását jelentette.¹⁵⁾

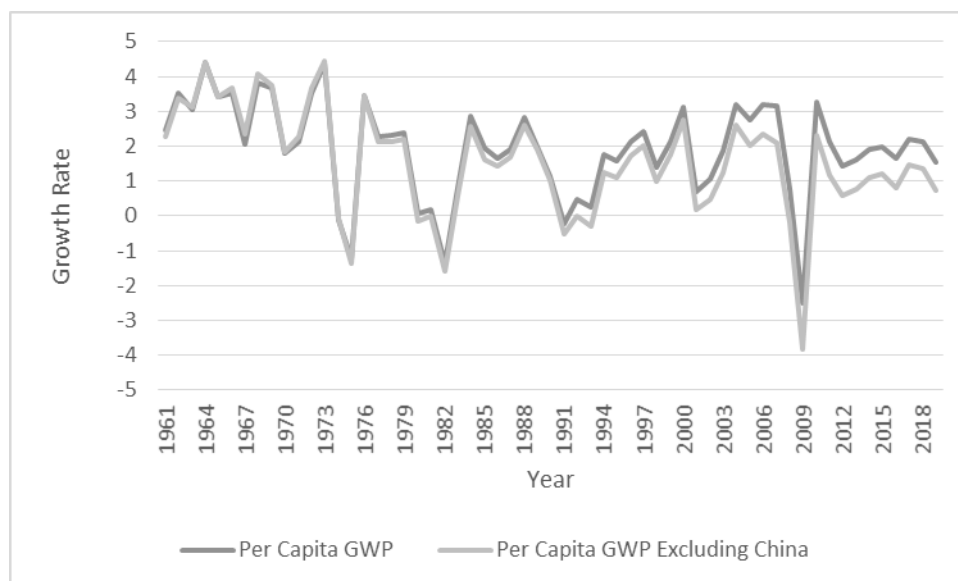
Valóban hasznos lehet megvizsgálni a világgazdaság tényleges teljesítménye közötti kontrasztot az egy főre jutó GWP-növekedés tekintetében, és azt, hogy milyen lett volna, ha a növekedés olyan ütemben folytatódott volna, mint ami a század közepén, a század közepén meghatározó évtizedekben a mércét jelentette. Ha az 1960-1979-es ütem folytatódott volna a következő négy évtizedben, az egy főre jutó GDP 2019-ben több mint 17 200 dollár lett volna, szemben a tényleges 11 000 dollárral (56 százalékkal magasabb).

1. ábra: Egy főre jutó GWP, 1980-2019 (történelmi trend vs. a háború utáni növekedési ütem folytatása), változatlan 2015-ös amerikai dollárban kifejezve

Érdeemes továbbá emlékeztetni arra, hogy ez a növekedés nemzetközileg nagyon egyenlőtlenül oszlott meg, Kína kivételes teljesítménye önmagában is nagymértékben torzítja a képet. Az ország egyszerű kizárása a képből az 1980-2007 közötti 1,6 százalékos GWP-növekedési ütemet évi 1,2 százalékra csökkenti.¹⁶ Még ennél is drámaibb, hogy 2008-2019 között, amikor Kína önmagában a világ gazdasági növekedésének 37 százalékát adta, az egy főre jutó GWP-növekedés a világon Kínán kívül mindössze *évi 0,6 százalékra* esett vissza, ami az előző generáció már amúgy is nyomott ütemének a fele, és alig egyötöde az 1960-as és 1970-es évek növekedési ütemének.¹⁷

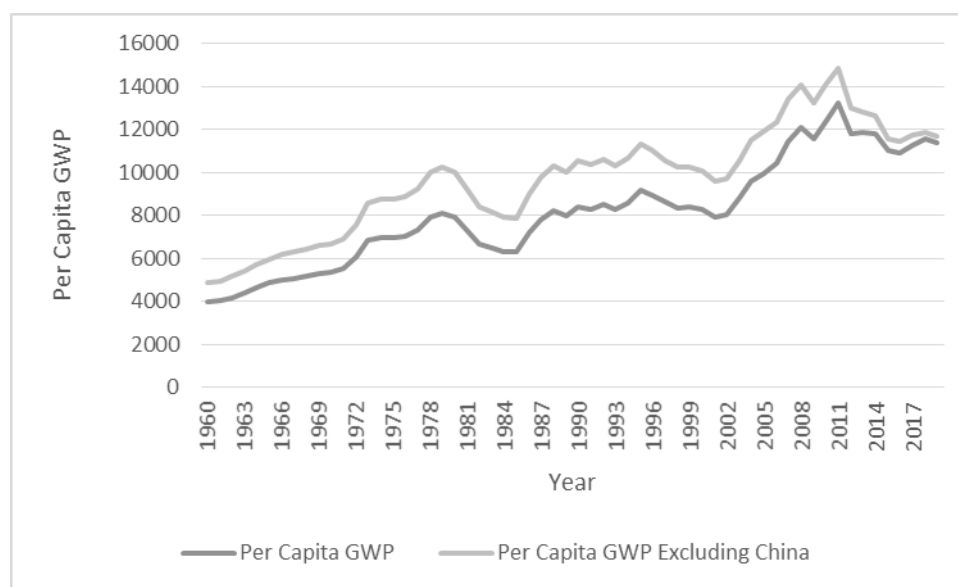
2. ábra: Az egy főre jutó GWP növekedési rátája (Kínával és Kína nélkül), 1961-2019

Sőt, egyes helyzetértékelések szerint a növekedés visszaesése még ennél is súlyosabb volt. Vegyünk egy plauzibilis megközelítést, amelyet a közgazdászok jellemzően elkerülnek - ahelyett, hogy a változatlan dollárban végzett számítások során az infláció figyelembevételére szolgáló komplex deflátorokat használnák, a fogyasztói árindex (CPI) használatát a nyers, folyó dollárban megadott számadatok kiigazítására.¹⁸ Ezek alapján még magasabb GWP-növekedési ütemet kapunk a korábbi időszakban - 4 százalékot 1960-1979 között -, majd ezt követően meredekebb csökkenést, körülbelül évi 0,5 százalékot, az átlag pedig még megdöbbentőbb eltéréseket takar. E mérőszám alapján az egy főre jutó GWP-növekedés az évszázad hátralévő részében gyakorlatilag megszűnt, az 1979-2001 közötti időszakban az iparosodás előtti 0,04 százalékos évi 0,04 százalékos növekedést követően, mivel a világgazdaság alig tudott lépést tartani a népességnövekedéssel; a következő évszázad első éveiben fellendült (mintegy 6,3 százalékkal évente, ahogy a 2000-2001 közötti recesszióból kilábal); majd a 2008-2019 közötti időszakban -0,4 százalékos ütemben *zsugorodni* kezdett, a 2011-2019 közötti időszakban pedig az egy főre jutó GWP évi 1,7 százalékkal *zsugorodott*.

Ha az itt tárgyalt, kiigazított folyó dolláros mérőszámot vesszük alapul, akkor nem arról van szó, hogy Kína aránytalanul nagy arányban részesedett a növekedésből. Inkább arról van szó, hogy Kína növekedett, miközben a világ többi részén az egy főre jutó jövedelem 14 900 dollárról 11 700 dollárra csökkent, ami közel egy évtizeden keresztül évi 2,9 százalékos csökkenést jelent.

3. ábra: Egy főre jutó GWP (Kínával és Kína nélkül), 1960-2019, fogyasztói árindexszel korrigált folyó amerikai (2019) dollárban kifejezve.

Az ilyen számok természetesen annyira szörnyűek, hogy a közgazdászok hajlamosak ezeket annak bizonyítékaként tekinteni, hogy a módszer nem adhat értelmes eredményeket. Mégis, még ha a számítás csak részben is állna közelebb az igazsághoz, mint az állandó dollárszámok, az sokkal borzalmasabb helyzetet jelezne, mint amit általában felismernek, és úgy tűnik, jó okunk van arra, hogy ne utasítsuk el az ilyen számokat elhamarkodottan. Az a tendencia, amelyet ezek a számok jeleznek, megegyezik másokkal azokon a területeken, amelyekből a növekedés végső soron származik, nem utolsósorban az üzleti élet

jövedelmezőségével és a beruházási hajlandósággal. Amint az várható volt a korai csalódások (mint például a kudarcos

Reagan programja az amerikai gyártás újjáélesztésére), az elmúlt évtizedek adócsökkentései, privatizációja, deregulációja és szakszervezetek felszabadítása, a pénz és áruk határokon át történő könnyű mozgása - és a hitelek történelmi bősége és könnyű feltételei - ellenére a befektetők egyre inkább "küzdöttek azért, hogy megfelelő hozamot és tartós értéket kínáló befektetéseket találjanak".¹⁹ Sőt, a szűkös lehetőségek és a könnyű hitelek e sajátos kombinációja miatt a "reálgazdaságba" való befektetéstől más tevékenységek javára elkerülték a befektetőket, és ezt a tendenciát jól példázza, hogy még az olyan elismert és fontos ipari vállalatok, mint a General Electric és a General Motors is a "pénzügyi szolgáltatások" felé fordultak a nyereségért, miközben a befektetők pénzeszközei túlnyomórészt eszközspekulációba, mindenekelőtt ingatlanokba áramlanak.²⁰ Az eredmény az alacsony kamatok és az adósságfelhalmozás által táplált eszközérték-robbanás lett, ami abban a tényben tükröződik, hogy míg 2000 előtt a "nettó érték" növekedése követte a GDP növekedését, a nettó érték növekedése azóta meghaladta ezt a növekedést, és 50 százalékkal meghaladta azt, mivel 2021-től a reálberuházások elmaradhatnak attól, ami a *meglévő* tőke pótlásához szükséges, nem is beszélve annak bővítéséről.²¹

A reálprofit és a reálberuházások elmúlt évtizedekben tapasztalt egyre erőtlenebb jellege a gazdasági fejlődés alapján rejlő csalódások, nevezetesen a technológiai fejlődés és az általa lehetővé tett termelékenységnövekedés tükrözése.²² A hype-okkal ellentétben az olyan alapvető ágazatok, mint az élelmiszertermelés, az építőipar, a higiénia és a várostervezés, valamint az energia-közlekedési rendszer az előző két évszázad hasonló időszakaihoz képest szinte stagnálás benyomását keltik - ez annál is inkább figyelemre méltó, mivel a jól ismert környezeti és egyéb problémák óriási gyakorlati innovációs nyomást gyakorolnak.²³ Hozzátehetnénk, hogy a "biotechnológia" által keltett nagy hírverés ellenére az igazán drámai fejlesztések ritkák voltak, és az orvostudomány különösen csalódást keltő terület.²⁴ Egyedül az információtechnológia keltette a dinamizmus benyomását, mégpedig elsősorban azért, hogy

a neoliberális korszak *előtt* már jól bevált technológiák (mint például a szilíciumalapú mikroprocesszorok) kihasználása, és az ezeket felváltani hivatott újabbakról nagyvonalúan azt mondják, hogy a vártnál lassabban jönnek ki a csőből (mint például a szén nanocső-alapú mikrochipek esetében, amelyekről régóta várták, hogy kiszorítják a szilíciumalapú mikroprocesszorokat). Eközben azok az alkalmazások, amelyek átalakítóbbak lehetnek, szintén nem valósultak meg eddig (mint például a mesterséges intelligencia, amely elegendő képességgel rendelkezik ahhoz, hogy a járműveket a nyílt utakon folyamatos emberi felügyelet nélkül, biztonságosan működtesse).

A közelmúltbeli technológiai fejlődés lassúságát tekinthetjük az alacsony beruházások okának. Végül is, ha a K+F ígéretesebb eredményeket hozna, azt gondolnánk, hogy a befektetők több pénzt fordítanak erre a fejlesztésre, és azokra az iparágakra, ahol a gyors technológiai fejlődés új termékekben, nagyobb termelékenységben és magasabb profitban nyilvánul meg. Azonban ez az alacsony beruházás eredménye is lehet, mivel a kutatás-fejlesztés pontosan az a fajta tevékenység, amely az itt leírt körülmények között (az alacsony reálgazdasági jövedelmezőség, a hatalmas mennyiségű könnyű hitel és a spekulatív mentalitás elterjedtsége) valószínűleg szenvedni fog, és egy olyan ördögi kört hoz létre, amelyben a gyenge beruházások gyenge eredményeket hoznak, ami viszont kevésbé ösztönzi a befektetőket arra, hogy több forrást fordítsanak rá - összességében pedig éppen az ellenkezőjét jelenti a radikális technológiai fejlődést hozó, felszabadult pénzügyi szektor ígéreteinek.²⁵

Stabilitás

A világgazdasági növekedésre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a Nagy Gazdasági Recesszió történelmi jelentőségű esemény volt - sokkal nagyobb, mint amit a véleményformálók általában elismertek, akik szokás szerint minden általuk kedvezőtlennek tartott fejleményt sietve múltnak tekintettek (és röviddel azután, hogy

még a szokásosnál is ostobábbnak tűnt, holott nyilvánvalóan nem volt az).²⁶ Ugyanezek a véleményformálók gyorsan ragaszkodtak ahhoz, hogy senki sem láthatott előre ilyesmit, hogy egyidejűleg béna és nagyképű kifogásokat kínáljanak a válságokról, mint "fekete hattyú" eseményekről és hasonlókról.²⁷ A valóság azonban az volt, hogy a pénzügyi instabilitás, amely oly nagymértékben hozzájárult a nagy recesszióhoz, teljesen elválaszthatatlan volt a neoliberais kurzustól.

Ismét hasznos az előző korszakkal való összehasonlítás, különösen fontos az Egyesült Államok története. A század közepén az amerikai politikai döntéshozók a pénzügyi szektor hírhedt 20-as évekbeli viselkedésére (a termelés pénzügyi műveleteknek való alárendelése, a rendszerben gyengét terjesztő tulajdonosi és hitelstruktúrák létrehozása, spekulációs örületek stb.) reagálva mindent megtettek annak érdekében, hogy korlátozzák a szektor hajlamát a vakmerő, bomlasztó tevékenységre.²⁸ Így egy kiterjedt és szilárd jogi rendszer többek között elrettentette a piacot manipuláló gyakorlatokat (mint például a vállalati részvény-visszavásárlások), korlátozta azon tevékenységek körét, amelyekkel az egyes pénzügyi cégek egyidejűleg foglalkozhattak (a befektetési és kereskedelmi banki tevékenységeket biztonságosan elkülönítették, a jelzálog-orientált takarékszövetkezeteknek más-más szabályok szerint kellett játszaniuk, szigorúbb szabályok szerint), és még azt is korlátozhatta, hogy az egyes cégek mekkora piaci részesedést élvezhettek (például azáltal, hogy a bankholding társaságoknak megtiltotta, hogy a saját államukon kívül bankokat vásároljanak fel) - mivel a kormány általában arra törekedett, hogy a pénzügyi szektort a munkahelyteremtő, széles körű jólétet teremtő "reálgazdaság" igényeinek kiszolgálására irányítsa, ahelyett, hogy aláásná azt.²⁹

A neoliberalizmus természetesen elvből ellenezte a gazdaságba való ilyen beavatkozásokat, és - mint fentebb említettük - a gyakorlatban nem csupán a pénzügyi spekuláció lehetőségét védte, hanem ténylegesen a spekulációt, mint a növekedés motorját *részesítette előnyben*. Az ezzel járó szabályozások eltörlése, a fennálló szabályozások enyhébb értelmezése, a szabályok gyengébb érvényesítése a vitathatatlan jogsértésekkel szemben mind-

mind megnyitotta az utat a kockázatosabb és kockázatosabb spekuláció előtt.

a szektor tevékenységének minden területén, a hitelezési gyakorlatoktól kezdve a különböző típusú tevékenységek egyes cégeken belüli kombinálásán át a nagyobb cégek létrehozásáig, amelyek csődje potenciálisan olyan kockázatot jelentett, amelyet a hatóságok egyre inkább "rendszerkockázatnak" neveztek. Ráadásul mindez olyan környezetben történt, ahol az ilyen kockázatot - a megfigyelők számára egyáltalán nem ismeretlenül - a számítógépes rendszerek által folytatott kereskedés intenzívebbé válása, a nagyon eltérő szerkezetű és szabályozású gazdaságok közötti szorosabb összekapcsolódással járó sebezhetőségek, az új pénzügyi termékek robbanásszerű elterjedése a laza szabályozási környezetben, valamint az a tény, hogy a valóban vonzó reálgazdasági befektetési lehetőségek szűkössége miatt nagy készséget mutattak arra, hogy a pénzt olyan pénzügyi tevékenységekbe öntsék, amelyek nem feltétlenül ígértesek, csak jobbak, mint az olyan, nem kecsegtető alternatívák, mint a jelzálogfedezetű értékpapírok.

A neoliberaisok természetesen biztosították a közvéleményt, hogy az ilyen kockázatok jól kezelhetők, mivel a piacok "önszabályozóak". Természetesen állításaikkal ellentétben a valóságban egyre gyakrabban és egyre súlyosabb pénzügyi válságok jelentek meg, kezdve az amerikai történelem addigi legnagyobb bankcsődjétől, a Continental Illinois Bank 1984-es csődjétől, az 1987-es "fekete hétfői" összeomlástól, az 1980-as évek végi és 1990-es évekbeli takarékos- és hitelválságon át az 1997-1998-as "ázsiai" pénzügyi válságig, de ezekkel az eseményekkel szemben a neoliberaisok ragaszkodtak ahhoz, hogy az ilyen "csuklások" teljesen kezelhetőek, és költségeik nagyon is elfogadható árat jelentenek a helyzet által nyújtott látványos nyereségekért. A jutalmak azonban éppen akkor érték el a csúcspontjukat, amikor a "technológiai részvények" buborékja kipukkadt, és a Wall Street-en a Reagan-korszak elejétől (1982-2000) tartó bikapiac átadta a helyét egy sokkal medvésebbnek. Ezt követően az amerikai növekedési ráták, amelyek fél évtizeden át megközelítették a háború utáni fellendülés idején tapasztalt növekedést, soha nem álltak helyre teljesen, és amennyire helyreálltak, azt egy újabb

buborék (természetesen az ingatlanpiacon, amelyet a még könnyebb hitelezés indított el és tartott fenn, a gazdaságot a "New Economy" buborék kipukkadásától egy másik buborék feltöltése mentette meg, ami az "új normális" lett).

Természetesen *ez a* buborék, amelyre kártyavárat építettek a kapcsolódó származékos termékek (a hírhedt jelzálogfedezetű értékpapírok) révén, a maga részéről kipukkadt, és hozzájárult a Nagy Recesszió előidézéséhez. A szokásosan amerikai válságként értelmezett válság valójában egy olyan bankrendszer válsága volt, amely gyakorlatilag transzatlanti volt, és mindkét esetben globális jelentőségű és következményekkel járt, amiben jelentős szerepet játszott az, hogy az abban az időszakban bevezetett rendkívüli szükségintézkedéseket *soha nem vonták vissza*.³⁰ A központi bankok inkább továbbra is elkötelezettek maradtak az ultraalacsony kamatlábak és a masszív eszközvásárlási programok mellett, amelyek a "mérgező eszközök" felszabadítását és általában véve az eszközárak felhajtását célozták ("mennyiségi lazítás"). Ennek szükségességét alátámasztotta az, hogy az erőforrások és a tevékenység összességéhez viszonyítva egyre gyakoribbá és fontosabbá váltak azok a vállalatok, amelyeket a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet közgazdászai maguk is "zombi vállalatoknak" neveztek, "olyan régi vállalatoknak, amelyeknek tartósan gondot okoz a kamatfizetések teljesítése", és amelyek ilyen szélsőséges támogatások nélkül nem lennének képesek tovább működni.³¹

Kritikus szemmel úgy tűnik, mintha a gazdaság masszív életben tartási támogatáson lenne, miközben még a helyzetet nagyvonalúbban látók is aligha nevezhetik egészségesnek. Összességében pedig úgy tűnik, hogy a neoliberalizmus a kiábrándító növekedésen túlmenően elfogadhatatlan áron, az instabilitás formájában hozta azt, aminek a kiábrándító növekedés maga is következménye volt.

Politikai életképesség

A neoliberalizmus történetét vizsgálva nem szabad elfelejteni, hogy az itt tárgyalt gazdasági vízió a legtöbbször számára nem volt intuitív, soha nem volt legalább néhány kritikusa

nélkül, akiknek a mainstream

(és még sokan, sokan mások a főáramlaton kívül), és soha nem volt igazán népszerű a szélesebb közönség körében. Az elképzelések elméleti érdemeit és hátrányait félretéve, a neoliberalizmushoz leginkább kapcsolódó reformok - alacsonyabb adók a gazdagoknak és magasabbak a szegényeknek, kevesebb állami program, a szakszervezetek gyengítése stb. - egyszerűen nem populista jellegűek. És ahogy a neoliberalizmus különálló növekedési modellé fejlődött, aligha váltak még inkább azzá. A pénzügyi spekuláció és a globális munkaerőköltség-arbitrázs aligha volt olyasmi, amitől a dolgozó emberek azt várták volna, hogy a javukra váljon (még akkor is, ha időnként árusok megpróbálták meggyőzni a szélesebb nyilvánosság tagjait arról, hogy ők is személyesen profitálhatnak valamilyen spekulációs mániából, vagy legalábbis az alacsony, alacsony árakból).³² Valójában, miközben még a csomag számos kritikus is tisztelettel kezelte a neoliberais értelmiségieket és elméleteiket, mint ha nem is helytelen, de legalábbis átgondolt és őszinte embereket, a zsigeri reakciók között korántsem volt ritka az a vélekedés, hogy előírásaik csupán a gazdagság öncélú programját szolgálják, és ezt a hozzáállást Jonathan Chait az amerikai "neoliberais forradalom" történetéről szóló könyvének címe, *A nagy átverés (The Big Con)* szépen összefoglalja.³³

Azt is érdemes megjegyezni, hogy Nagy-Britanniában és az USA-ban. a Margaret Thatchert és Ronald Reagant megválasztó szavazók kritikus része kevésbé a programjuk iránti lelkesedésből, mint inkább a balközép párt iránti haragból szavazott rájuk, amelyről úgy érezték, hogy elárulta őket a jobboldali gazdaságpolitika megvalósításával (a neoliberaisok ironikus módon profitáltak mindazzal szembeni ellenséges hozzáállásból, amit ők képviseltek); míg a politikusok lelkesebb támogatói általában inkább a "kulturharc" kérdéseiben való állásfoglalásuk miatt szavaztak rájuk (Thatcher a bevándorlás ellen, Reagan az "állam jogai" mellett állt ki stb.), mint a gazdasági programjuk miatt. Ráadásul, mivel politikájuk nem hozta meg az ígért ipari fellendülést az országaik nemzedékek óta a legsúlyosabb gazdasági visszaesés közepette (Amerikában az 1930-as évek, Nagy-Britanniában a

1920-as évek), a visszahatás gyorsan jött. (Az Egyesült Államokban a 80-as évek vége és a 90-es évek eleje a gazdasági nacionalizmus megújulásának időszaka volt.)

Ez természetesen elmaradt. Mégis, felvetette a kérdést, hogy a neoliberálisok miként vészelik át az ilyen ellenhatásokat. A válasz egyik része a saját elmélyülő megvalósításában rejlett. A neoliberálisok kezdettől fogva arra törekedtek, hogy a gazdaságot kevésbé tegyék kiszolgáltatottá a demokratikus politikának - kössék meg az állam kezét a neoliberálisok által ellenzett politikák tekintetében. Így a szabadkereskedelmi megállapodások csökkentették a nemzetközi versennyel szembeni puffereket, amelyek lehetővé tették az államok számára, hogy engedményeket tegyenek a munkavállalóiknak, vagy hogy az államok törvényi alapon lemondjanak az élet jelentős területeinek (például a fogyasztói termékek biztonságának) szabályozásáról, miközben a politikai, sőt jogi akadályok felhalmozódása idővel egyre kevésbé tett lehetővé bármilyen alternatív programot (legalábbis a szokásos centrista politika keretein belül).

Ez azonban csak egy része volt a válasznak. A másik, igen fontos része az volt, hogy az eredmény nem lesz *túlságosan* elviselhetetlen. Bár még a legkevésbé szkeptikusok is aligha várták, hogy az ilyen politikák tömeges jólétet eredményeznek, a gazdasági expanzió a civilizáció kezdeteitől fogva a társadalmi feszültségek fontos oldószere volt - és így maradt ez a neoliberális vízióban is, amely azt ígérte, hogy a jólét lefelé csordogál; miközben a dollár- és centnyereségek hiányában még a legkevésbé tehetősek is részesülhetnek a technológiai fejlődés által nyújtott fogyasztási javakból.³⁴ Ráadásul a neoliberálisok azt ígérték, hogy politikájuk nem hoz instabilitást, így azoknak, akik elfogadták az érvelésnek ezt a részét, kevesebb okuk volt félni azoktól a traumatikus sokkuktól, amelyek egy ilyen programmal szembeni ellenállást gerjeszthetik.

Amint fentebb említettük, az eredmény minden tekintetben kiábrándító volt, akár a gazdasági növekedés szintjét, akár a technológiai változások ütemét, akár a gazdaság stabilitását tekintjük, miközben a stagnálás és az instabilitás feltételei pontosan olyanok voltak, hogy a

természetesen politikailag sokkal problematikusabb. Ha a neoliberalizmus sok tekintetben gyorsan eltávolodott is a klasszikus liberalizmustól, a neoliberálisok által kezdetben vallott szabadpiaci pátoszok soha nem szűntek meg olyan fontosnak lenni az ilyen legitimáció szempontjából, mint amilyen a neoliberalizmus volt, és ezeket a pátoszokat lehetetlen volt összeegyeztetni az üzleti szféra érdekében történő következetes kormányzati beavatkozással. Nem utolsósorban a végtelenül nagy költségű mentőakciókat, amelyek a laikus számára a legkevésbé sem tűnnek kétesnek, és amelyek során úgy tűnt, hogy a "nagymenők" abban a kaszinóban, amelybe a világgazdaságot átváltoztatták, megtarthatják a nyereseményüket, és a veszteségükkel a dolgozó embereket sújtják, akik egyre több adót fizetnek. Mindez a 80-as években, a Continental Illinois és az S & L mentőakcióhoz hasonló epizódok közepette eléggé aggasztó volt, de a Nagy Recesszióban bekövetkezett sokkal súlyosabb válság és mentőakció, majd az újabb világválság nyomán mindez sokkal nagyobb volt. A problémát súlyosbította az a kontraszt, amely az üzleti vállalkozások megmentésével és a lakosság megsegítésével kapcsolatos pazarlás között állt fenn az említett összeomlások rosszabb következményei közepette; és az, hogy a neoliberálisok következetesen arra használták fel a gazdasági visszaesés és a megmentési kiadások közepette kialakult hiányt és adósságfelhalmozódást, hogy a dolgozó embereket segítő programok újabb és újabb megszorításait követeljék, és újra és újra megkapják.³⁵ Eközben a mentőcsomagok által felerősített vagyonértékek robbanásszerű növekedése az általános stagnálás, visszaesés és megszorítások kontextusában nemcsak az egyenlőtlenséget és a közérzetet sértő jelenségeket tette még súlyosabbá, hanem gyakran közvetlenül is nehézséget okozott a kevésbé szerencséseknél.³⁶ (Az ingatlanok növekvő értéke, amely néhány nagyon gazdag ember vagyonát gyarapította, a dolgozó emberek számára is kevésbé tette megfizethetővé a lakhatást, amikor a stagnáló vagy csökkenő bérek és a kormányzati támogatások leépítése miatt már így is nagy nyomás nehezedett rájuk.³⁷)

Valójában, ha a neoliberalizmus továbbra is domináns, akkor az is igaz, hogy ahogyan a gazdasági rendszer a jelek szerint soha nem heverte ki a nagy recesszió okozta sokkot, úgy a

hazai és nemzetközi politikai rend sem nyerte vissza a 2007 előtti egyensúlyát.³⁸ Mégis,

a csalódás lehetősége óriási volt, mert a rendszer tényleges veszélyeztetéséhez az kellett volna, hogy egy ilyen mozgalom a belpolitika szintjéről a nemzetközi politikába emelkedjen - és éppen ezért volt fontos az egypólusúság.³⁹

Az egypólusú vízió

Még akkor is, amikor egy olyan neoliberális rendért szurkolt, amelyben a kormányzat "arany kényszerzubbonyban" találja magát - elfogadva, hogy a jóléthez vezető út áráként a kezét megkötik -, Thomas Friedman híres megjegyezte, hogy a "McDonald's" diadala elképzelhetetlen a "McDonnell-Douglas" nélkül.⁴⁰ Egyszerűen fogalmazva, valamelyik államnak viselnie kellett a nyitott rendszer nyitva tartásának fő terhet - legyen a "liberális hegemon", amely példájával bizonyítja a konformitás erényét, viseli a rendszer fenntartásának és kiterjesztésének költségeit jó és rossz időkben egyaránt, és ahol mégis megjelenik egy kihívó, a teljes spektrumú (kemény és puha, gazdasági és kulturális, és ha szükséges, katonai) hatalmi előny alapján szembeszáll vele és legyőzi. Az Egyesült Államok, amely természetesen a második világháború és a nemzetközi gazdasági rendszer újjáépítése óta a konfliktus záró szakaszában és azt követően végezte ezt a feladatot, maradt az egyetlen hihető jelölt - és a neoliberálisok hajlamosak voltak úgy gondolni, hogy nagyon is alkalmas a feladatra, és még sokáig az is lesz.⁴¹ Ennek alapja egyrészt Amerika hidegháború végi erejére vonatkozó becslésük volt, másrészt pedig - mivel a neoliberalizmus egyre inkább az ország és látszólag a világ útját jelölte meg a hidegháború utáni időszakban - az állítás, hogy az Egyesült Államok egyedülállóan alkalmas arra, hogy a neoliberális elvek szerint rendezett világgazdaságban feltehetően egyedülálló erősségei - és riválisai feltételezett, bénító gyengeségei - révén boldoguljon.

Összekevered az 1992-es évet az 1945-össel?

Sok megfigyelő számára az 1992-es év jelentősen emlékeztetett 1945-re. Az Egyesült Államok egy nagy szövetség élén győzedelmeskedett egy elhúzódó, világméretű harcban egy totalitárius kontinentális ellenféllel szemben, amely Európát és a világot akarta uralni, és ennek eredményeként rivális nélküli szuperhatalomként jelent meg, vagy jelent meg újra a világ színpadán. Sőt, 1992 egyesek számára még 1945-nél is szédületesebb volt. Míg a második világháború a szocializmus felemelkedésével ért véget - olyannyira, hogy a Mont Pelerin Társaság tagjait a tény miatti félelem és gyötrellem összehívta -, addig a neokonzervatív és a főáramú nézet szerint a hidegháború vége a szocializmus örökre szóló vereségét ("a történelem vége") jelentette. Röviden: Amerika nemcsak győzött, hanem a korábnál világosabban győzött a társadalmi rendszere is, miközben esélye nyílt arra, hogy beteljesítse azt az ígéretet, amelyet a második világháború után a nyílt (kapitalista) nemzetközi gazdasági rend szocialista kihívása csorbított. Mégis, 1992 fontos tekintetben nagyon messze volt 1945-től. Abban a korábbi időpontban a

Az Egyesült Államok a világ bruttó termékének talán *felét*, és nagyjából ugyanekkora arányban a feldolgozóipari termelésből is.⁴² Ez önmagában is megdöbbentő volt a következő legnagyobb hatalmakkal összehasonlítva, a Szovjetunió termelésből való részesedésének négyszeresét, Nagy-Britanniáé pedig ötszörösét jelentette.⁴³ Ez persze mesterséges és átmeneti helyzet volt, tekintettel az amerikai gazdaság elkerülhetetlen zsugorodására a teljes háborús erőfeszítések befejezése után, és más államok ugyanilyen elkerülhetetlen fellendülésére (amelyben az USA-nak volt egy ösztönzője, legnyilvánvalóbban az, hogy a sikertelen fellendülés miatt Amerika maga is szenvedni fog a vásárlók hiánya miatt).⁴⁴ A helyzet azonban akkor még mindig így állt, és várhatóan még jó ideig így is marad, mivel ez az erő a gazdasági termelékenységben való rendkívüli vezető szerepben rejlő szilárd alapokon nyugodott. A "Fordista" csúcstechnológiás, nagy tőkével működő tömeggyártási módszerek amerikai úttörésének, valamint a háború alatt a kormány által végrehajtott modernizációnak és az ország üzemének újbóli bővítésének a terméke

(és ez az üzem teljesen megmenekült a külföldi társai által a konfliktusban elszenvedett zavaroktól és pusztítástól), ez azt eredményezte, hogy az amerikai termelőmunkások óránként több mint két és félszer annyit termeltek, mint brit társaik, és talán ötször annyit, mint szovjet társaik.⁴⁵ Ez az előny előre láthatóan kereskedelmi többletet hozott az USA-nak, ami életképessé tette az aranyfedezetű dollárt, amely segített abban, hogy Amerika a világ bankárává és egyben műhelyévé váljon.

Ezzel szemben az 1990-es évek elején a helyzet teljesen más volt. Az Egyesült Államok gazdasága a bruttó világterméknek legfeljebb a negyedét adta - és a második és harmadik helyen álló hatalmakhoz viszonyítva nem is volt olyan lenyűgöző. A japán GDP az amerikai érték talán hatvan százalékát tette ki, míg a nemrég újraegyesített Németország GDP-je legalább egyharmadát, ami a gazdasági erő sokkal laposabb eloszlását jelentette, mint fél évszázaddal korábban (még ha nem is vettük figyelembe a kialakulóban lévő Európai Uniót, amelynek teljes piaca méretét tekintve vetekedett az Egyesült Államokéval). Ez nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a régi amerikai vezető szerep eltűnt, és ezek a többi állam felzárkózott, versenyzett az amerikai termelőkkel a piaci részesedésért, és *nyert is* velük szemben. Sőt, ez még Amerika saját piacán is így volt, amint azt a növekvő amerikai kereskedelmi deficit is bizonyítja a feldolgozóiparban - ami a már régóta nem arannyal támogatott amerikai dollár történelmi leértékelődését eredményezte mind a német márkával, mind a japán jennel szemben (az 1985-ös Plaza-megállapodásban).

Sőt, voltak olyanok is, akik szerint a helyzet még rosszabb volt, mint ahogyan azt az ilyen számok összehasonlítása sugallta, mivel az USA és a többi állam közötti GDP-különbség nagyrészt a védelmi kiadásokból adódott, amelyeket Amerika már nem engedhetett meg magának, az egészségügyi rendszer többletköltségei a munkavállalókra és a munkaadókra egyaránt nehezedtek, valamint a spekulánsok mániákus kereskedelme olyan eszközökkel, mint a részvények és ingatlanok, miközben Amerika nem csak elveszítette a GDP-jét, hanem a gazdaságát is.

technológiai vezetés, de úgy tűnt, hogy lemarad a versenytársak mögött. A Reagan-féle gazdasági csapat ígéreteivel szöges ellentétben Amerika infrastruktúrája nemhogy vadonatúj, ultramodern üzemekkel lett volna felszerelve, hanem elöregedett, és az üzemekbe történő beruházások is lassan haladtak, mivel az amerikai vállalatok a termelést áthelyezték, vagy teljesen kiszálltak a gyártásból, hogy bekapcsolódjanak az eszközkereskedelembé.

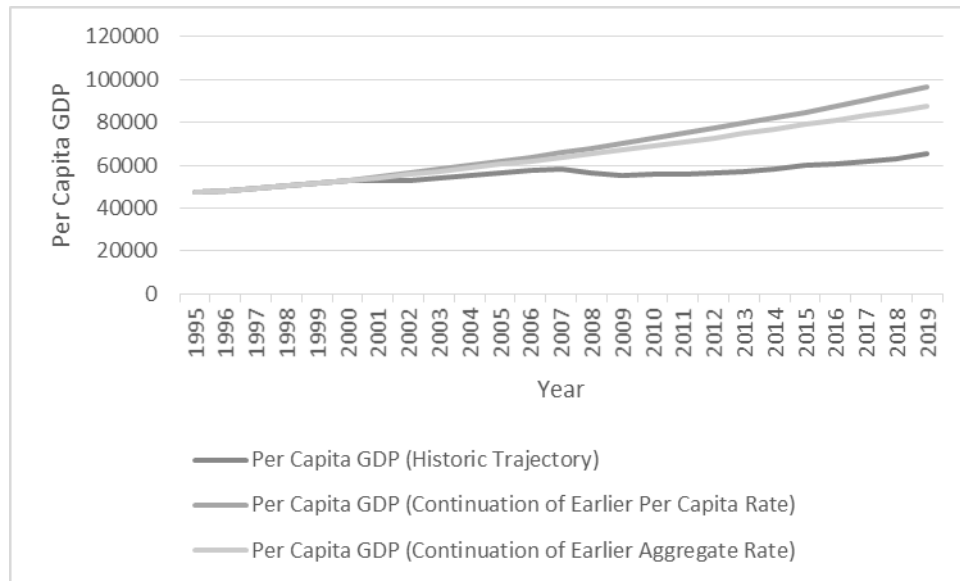
Röviden, Amerika gazdasága dezindusztrializálódott és kiürült, és miközben sok szó esett az ország problémáinak orvoslásáról (a figyelem újra a "reálgazdaságra" összpontosítása, a kereskedelempolitika újragondolása, a hidegháború végéből származó "békeosztalék" bölcse befektetése, az infrastruktúra újjáépítése, az egészségügyi rendszer gazdasági terheinek csökkentése stb.), a vita korlátozott és felszínes volt (amint azt az oktatási rendszer, mint az ország bukásának vörös heringjével való foglalkozás is sugallja), és a politikai akarat hiánya azonnal megmutatkozott, amikor az 1992-es elnökválasztáson a neoliberais republikánus elnököt egy neoliberális demokrata elnök váltotta fel, aki már a kezdetektől fogva világossá tette, hogy ugyanazt a gazdasági irányvonalat követi, mint elődje.⁴⁶ Sőt, még akkor is, amikor teljes képtelenséget vagy nem hajlandóságot mutatott az akkor nyilvánvaló problémák orvoslására, a hivatalban lévő elnök saját jóváhagyását láthattuk Eamonn Fingleton *Blindside* című könyvének borítóján, amely azt jósolta, hogy Japán 2000-re megelőzi az USA-t a világ legnagyobb gazdaságaként, és ezt a pályát Fingleton szerint egy újabb leértékelés fogja felgyorsítani.⁴⁷

Természetesen az évtized közepe táján az ilyen gondolkodásmódot elvetették a gazdasági növekedés hullámai közepette, amely úgy tűnt, hogy a technológiai változások robbanásszerű növekedéséhez kötődik, nem utolsósorban a személyi számítógépek, a mobiltelefon és az internetkapcsolatok gyors elterjedéséhez, valamint az ezeken alapuló gyorsuló gazdasági növekedésre vonatkozó várakozásokhoz (amelyeket akkoriban a valódi termelékenységnövekedés adott némi tartalmat).⁴⁸ Válaszul a mainstream kommentárok egy kritikus része

szűken a számítástechnika "új gazdaságára" és a hozzá szorosan kapcsolódó ágazatokra összpontosított, miközben a gazdasági élet többi részét gúnyosan "régi gazdaságnak" minősítette - és ezzel a párbeszédben nemrégiben oly hangsúlyosan megjelenő összes problémát irrelevánsnak minősítette.⁴⁹ (Durván fogalmazva, kit érdekel, hogy az ország autógyártói hogyan teljesítenek, amikor a gazdaság az "információról" fog szólni?). Az elmúlt évek aggodalmait elhibáztak, a gyengeség jeleit csak egy dicsőséges új korszak szülötteinnek tekintették, és nem érdemes foglalkozni velük, ahogyan nem is foglalkoztak velük, a javító intézkedések ellenzői vitték a prímet.

A fellendülés azonban valójában rövidnek bizonyult, az évtized végére elmúlt, és azóta sem láttunk hasonlót, ami végső soron tatózó szakadékat teremtett közöttük, hogy hol tartana Amerika, ha a fellendülés folytatódott volna, és hol tart a valóságban. Ha az amerikai GDP növekedése a XXI. század első két évtizedében is fenntartotta volna az 1995-2000 közötti időszak egy főre jutó növekedési ütemét (ami nem jelentett volna mást, mint a II. világháború utáni fellendülés megismétlését, és messze nem az "elemzők" által a jólétről bemutatott legkiabálóbb képet), az amerikai GDP fejenként 82 000 dollár környékén lett volna, több mint negyedével magasabb, mint az abban az évben ténylegesen elért 65 000 dolláros szint.⁵⁰ Ha fenntartotta volna az összesített növekedési ütemet (még a népességnövekedés lassulása mellett is), akkor még magasabb lett volna, 96 000 dollár körül - nagyjából ötven százalékkal több, mint az akkori történelmi szint.⁵¹

4. ábra: Az egy főre jutó amerikai GDP (történelmi és hipotetikus), 1995-2019, fogyasztói árindexszel korrigált folyó amerikai (2019) dollárban kifejezve

Ahogy a valóság eltért ezektől az ígéretekől, az ország a XXI. században újra átélte a 80-as évek végének és a 90-es évek elejének neoliberális ellenlépéseit, mivel az események nem csak az akkori kritikák helyességét igazolták, mindenekelőtt az oly sokáig nem kezelt problémák (kereskedelmi hiányok stb.) tekintetében, hanem az akkori gondolkodásmód mélységes irracionálisát is hangsúlyozták. Természetesen ezt az irracionálisítást tekinthetjük úgy is, hogy a neoliberálisok, akik politikailag mindig is fölényben voltak, mindent megragadtak, ami úgy tűnt, mintha az ő álláspontjukat támogatná, bármilyen valószínűtlen is legyen az. Még így is nehéz tagadni, hogy akkoriban egyfajta vad optimizmus uralkodott az amerikai kilátásokkal kapcsolatban, amit semmilyen komoly vita nem tud kisebbiteni.

Amerika kompetenciáinak egyedisége - és a riválisok kényelmes eltűnése

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején a neoliberalizmus-ellenes visszahatás éveiben széles körben elterjedt volt az a nézet, hogy egy neomerkantilista korszak van kialakulóban, és hogy az Egyesült Államok rosszul felkészült arra, hogy jól boldoguljon ebben a korszakban - részben azért, mert a neoliberális fordulat élharcosa volt, és mert a neomerkantilista irányba való elmozdulás megkövetelte a neomerkantilista álláspontra való áttérést. Ahogy azonban ez a visszahatás visszaszorult, a hagyományos bölcsesség szerint a játékot az Egyesült Államoknak kedvező szabályok szerint kell játszani, ami a deklinista pesszimizmust diadalmas optimizmussá változtatta. Ennek nem csupán az Egyesült Államok közelmúltbeli tettei, hanem mélyen gyökerező amerikai hajlamok miatt kellett volna így lennie. E nézet egyes hívei úgy vélték, hogy az amerikai politikai kultúra eredendően "libertariánus", kevesebb akadályt gördít az üzleti dinamizmus útjába. Edward Luttwak például *Turbo-kapitalizmus* című könyvében sokat foglalkozott az amerikai modell állítólag "nem exportálható" aspektusaival, amelyek nélkül csak egy veszélyes "hiányos utánczatot" kapunk, mint például az amerikai társadalom pereskedő jellege (a neoliberalizmus nem tudta elviselni az erős szabályozó állam hiányát, amely némi kontrollt biztosít a vállalati visszaéléseknek), és a "gazdasági kálvinizmus", amely az amerikaiakat a szélsőséges gazdasági egyenlőtlenséghez (és a kapcsolódó társadalmi és egyéb bajokhoz) alkalmazkodik.⁵² Megint mások úgy vélték, hogy az új korszak "fő technológiája", a számítógép nem csak egyedülállóan neoliberális, hanem egyedülállóan amerikai is, mindazzal együtt, amit ez az amerikai vezető szerephez jelentett a területen - George Friedman úgy üdvözölte, mint az "amerikai pragmatizmus" megnyilvánulását.⁵³

Természetesen egy versenyhelyzetben az erő mindig relatív, és érdemes elismerni, hogy a neoliberális rendben való túlélés és gyarapodás feltételezett egyedülálló amerikai kompetenciájába vetett bizalommal együtt járt a többi szereplő kilátásainak jelentős megvetése is. Így a neoliberálisok az angol nyelvű világban, de azon kívül is, gúnyolódtak a

"Euroszklerózis" és Japán "elveszett évtizede" - mind Európa, mind Japán nemrég még lenyűgözőnek tűnt, most azonban stagnálásba került, mivel képtelenek voltak felvenni a versenyt az Egyesült Államokkal a "játékban", amelyből valószínűleg nem fognak egyhamar kilépni. Ráadásul a két másik szereplőt, amelyet a legkevésbé lehetett figyelmen kívül hagyni a potenciális riválisokról folytatott vitában, még távolabbinak tartották a riválisoktól. Még akkor is, amikor a neoliberálisok végtelenül optimisták voltak Oroszország gazdasági reformjaival kapcsolatban, senki sem tehetett úgy, mintha a gazdaság egészséges állapotban lenne (1998-ban, az "ázsiai" válság közepette következett be a fizetéképtelenség), vagy hogy az első világbeli termelékenység és termelési szintek eléréséhez vezető orosz út a legjobb esetben is hosszú lenne.⁵⁴ Kína pedig gyorsan növekedett, de nagyon alacsony szintről indult, és még messze volt attól, hogy felzárkózzon a fejlett ipari országokhoz - jóval azelőtt, hogy növekedése várhatóan lelassulna, és sokan arra számítottak, hogy ez inkább előbb, mint utóbb bekövetkezik.⁵⁵

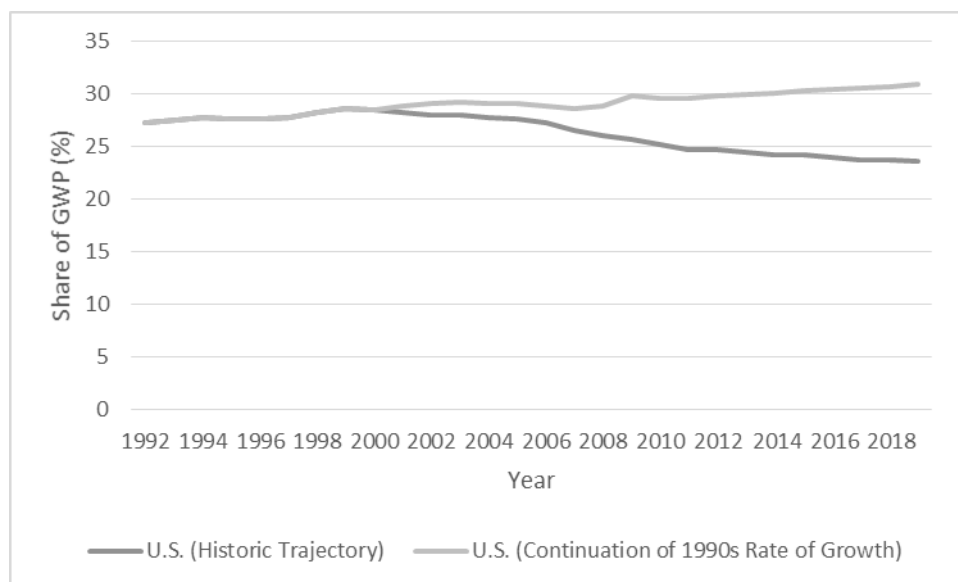
Azt a kilátást, hogy ezek az államok *politikailag* rivalizáljanak Amerikával, még más tényezők is nehezítették. A méret önmagában valószínűtlenné tette, hogy egy Németország vagy akár egy Japán egyedül emelkedjen a világ vezető pozíciójába, még akkor is, ha túllépnének a stagnáláson. Természetesen szervezhetnének maguk köré blokkokat, de hogy Japán ezt megtegye Kelet-Ázsiában, az valószínűtlennek tűnt, tekintve a gyarmati és háborús örökségéhez való regionális hozzáállást, míg ha Németország "Európa szívében" volt is, az Európai Unió messze volt attól, hogy erőforrásait egy egységes állam módjára tudja összevonni, így hatalma messze elmaradt a potenciáljától. Hasonlóképpen Oroszország, egy Japánnál alig nagyobb népességű állam, nem tűnt valószínűnek, hogy egy olyan új blokkot szervezne maga köré, amely a szovjet időkben tapasztalt súlyához hasonló súlyt adna neki. Sőt, megfigyelők kórusa folyamatosan azt hangoztatta, hogy Oroszország, amelyet mindenestre geopolitikai versenytársként írtak le, messze nem fog tudni egy új blokkot létrehozni, és ez Kínára is igaz. Mint mindig, amikor azt mutatta, hogy kész túlszárnyalni a versenytársakat jóslatainak szélsőségességében, George

Friedman azt jósolta (a meglepően későn, 2009-ben), hogy Kína belső feszültségei miatt "a 2010-es években" feldarabolódik, és a szomszédok régi igényeket támasztanak a területére, távolabbi hatalmak pedig befolyási övezeteket hoznak létre a határain belül, XIX. századi stílusban; a 2020-as években pedig egy krónikusan elmaradott, demográfiailag hanyatló és katonailag védhetetlen Oroszország követi majd, ami "hatalmas vákuumot eredményez a Csendes-óceántól a Kárpátokig", és gyakorlatilag évtizedekkel meghosszabbítja az egypólusúságot.⁵⁶

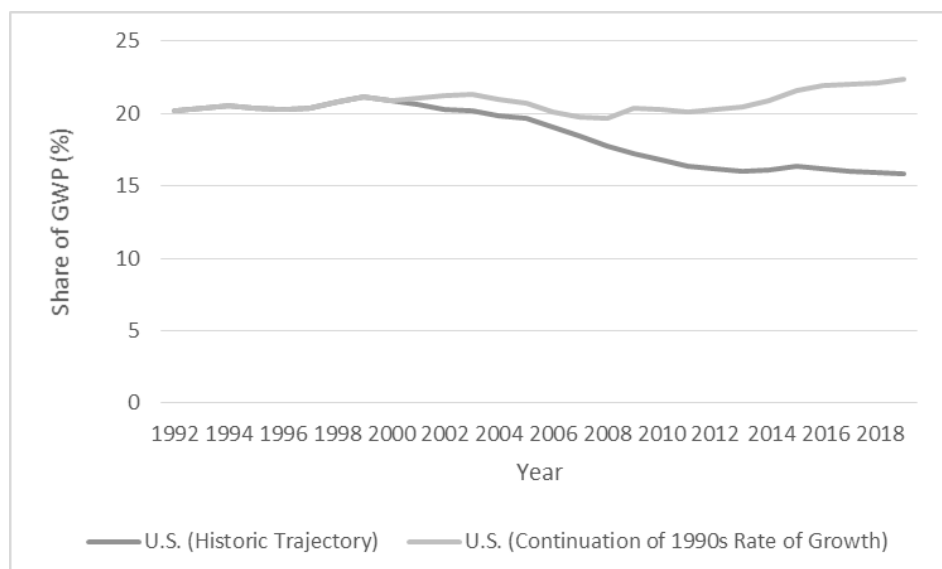
Természetesen ez sem valósult meg. Napjainkban az euroszklerózisról szóló gúnyolódás alábbhagyott, mivel a világszintér amerikai megfigyelői üdvözik a nyugat-európai gazdaságok egyre neoliberálisabb jellegét, és ünneplik (sőt, azt javasolják, hogy Amerika tanuljon Németország gyártási sikereiből), míg közelebbről megvizsgálva Japán sokak szerint jobban teljesít, mint ahogyan azt korábban elismerték - eléggé úgy tűnik, hogy az amerikai teljesítmény valóságával együtt a '90-es évek önelégültsége már rég lejárt szavatossági ideje.⁵⁷ Eközben Kína a 2010-es években távolról sem töredezett, hanem a világ többi részének stagnálása mellett is fenntartotta növekedését, és ezt az irányt a 2020-as években is folytatja. Ugyanakkor Oroszország, ha kevésbé jól is, de elég jól átvészelte a nyersanyagárak, a nagy recesszió, a nyugati szankciók és a világjárvány viszontagságait ahhoz, hogy közelgő szétesése aligha tűnik valószínűbbnek, mint Kínaé, és mindkét állam kitartása annál is inkább számít az USA saját gazdasági pályája miatt. Ha az Egyesült Államok fenntartotta volna a 90-es évek végi növekedési ütemét, miközben a bolygó többi része követte volna az elmúlt két évtizedben követett pályáját, az USA részesedése az állandó dollárban mért bruttó világtermékből az 1992-es mintegy 27 százalékról 2019-re 31 százalékra emelkedett volna.⁵⁸ Ehelyett 24 százalékra csökkent. Vásárlóerő-paritáson mérve az USA részesedése a "hosszú újgazdasági fellendülés" forgatókönyvében kevésbé lett volna lenyűgöző, de mindvégig emelkedett volna.

ugyanezen időszak alatt 20-ról 22 százalékra, ahelyett, hogy 16 százalék alá csúszott volna, ahogyan az a valóságban történt.⁵⁹

5. ábra: Az USA részesedése a GWP-ből 2015-ös állandó amerikai dollárban mérve

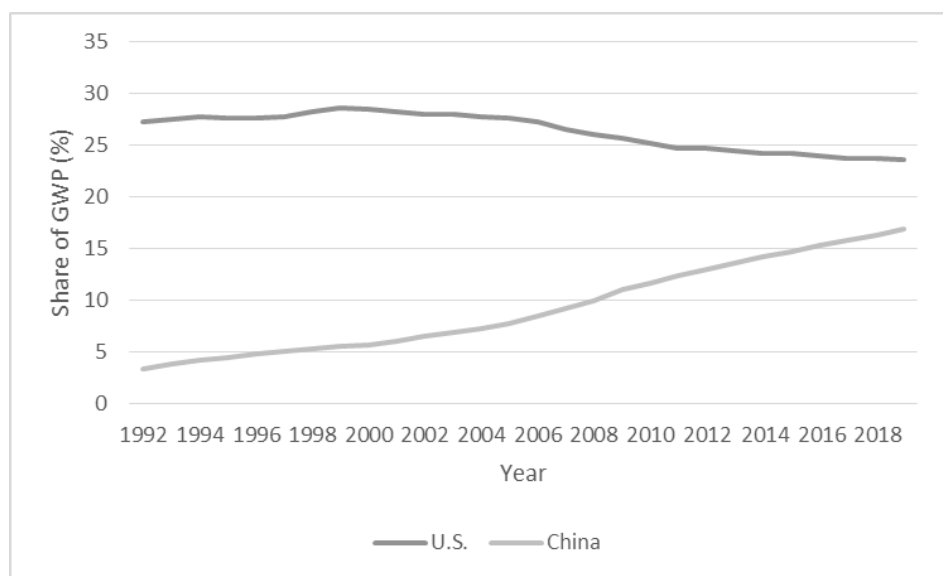

6. ábra: Az USA részesedése a GWP-ből vásárlóerő-paritással kiigazított folyó nemzetközi dollárban mérve

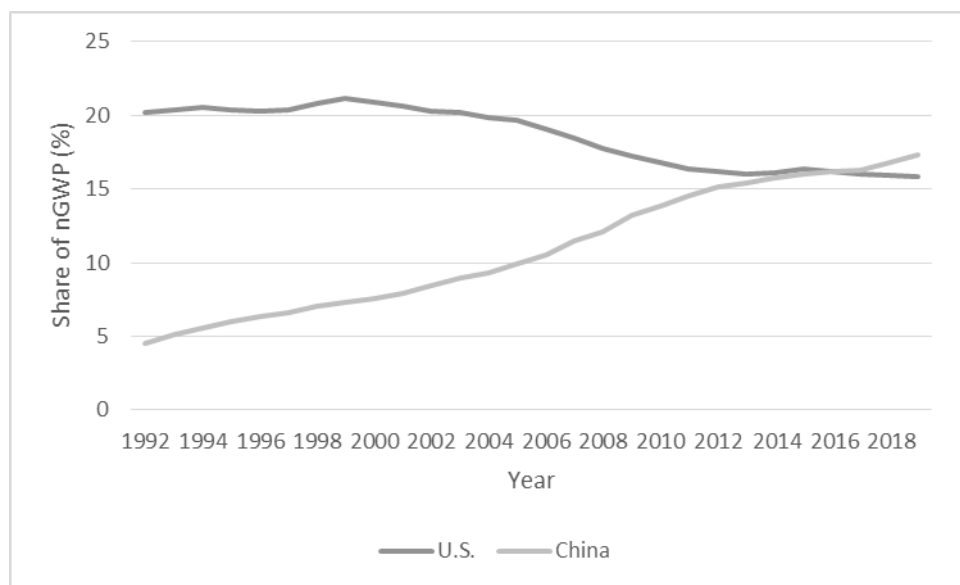

Mindez jelentős különbséget jelentett volna az Egyesült Államok Kínához viszonyított helyzetében, még akkor is, ha a már az 1990-es években a világ második legnagyobb gazdaságának látszó országnak sikerült volna folytatni azt a növekedési trendet, amelyet a mi világunkban. 2019-től az USA GDP-je még mindig körülbelül kétszer akkora lett volna, mint Kínáé állandó dollárban számolva (31-15 százalék), ahol a történelmi valóságban az USA GDP-je állandó dollárban számolva csak negyven százalékkal volt nagyobb, mint Kínáé.⁶⁰ Eközben vásárlóerő-paritáson számítva, folyó dollárban számolva az USA gazdasága még mindig körülbelül negyven százalékkal nagyobb lett volna, mint Kínáé, szemben azzal, hogy Kína 2017 körül ezen a mércén számolva megelőzte az USA-t, és azóta is folyamatosan növeli előnyét (2019-ben valamivel több mint 17 százalékos GWP-részesedéssel).⁶¹

7. ábra: Az USA és Kína részesedése a GWP-ből, 1992-2019, állandó 2015-ös amerikai dollárban mérve.

8. ábra: Az Egyesült Államok és Kína részesedése a GWP-ből, 1992-2019, vásárlóerő-paritással korrigált folyó nemzetközi dollárban mérve.

Mindez legalábbis a világ gazdasági erőviszonyainak gyorsabb eltolódását jelentette, és mindazt, ami ezzel együtt jár. A cinikusok pedig az itt tárgyalt kijelentések sietségében, amelyek a meteorikus amerikai növekedési ütemekről és a potenciális versenytársak (nem utolsósorban a neoliberaisok által a "szabályokkal" szembemenő versenytársak, mint Kína) visszaszorulásáról szólnak, a vágyálmokat látják, amelyek olyan könnyen jönnek az elitnek, amely nem hajlandó szembenézni a nemkívánatos valósággal - valamint a valóságot, hogy a mainstream sajtó által ünnepezt és hízelgő, állítólag "zseniális" szakértők inkább arra szakosodtak, hogy azt mondják, amit a hatalom hallani akar, mintsem hogy valódi meglátásokat nyújtsanak.

Következtetés

2021 végéhez közeledve úgy tűnik, hogy az a vidám önelégültség, amely az 1990-es évek kommentárjainak nagy részét jellemezte, messze mögöttünk van, az okokkal együtt. A neoliberalizmus eredményei

a növekedés és a stabilitás tekintetében messze elmaradt attól, amit ígértek, nemhogy reméltek volna, ami előre látható következményekkel járt a politikai elfogadhatóságra nézve. Ráadásul, ha a neoliberalizmussal szemben már régóta voltak is kihívások a periférián, például a Kína által követett modell kétértelműségében (a kommunista korszakhoz képest jelentősen liberalizált, de nem a neoliberalizmus tankönyvi példája), Kína felemelkedése a nemzetközi élet középpontjába helyezte a kihívást, egyrészt azért, mert a hagyományos bölcsességgel szembeszállva sokkal jobban teljesített, mint a többiek, másrészt azért, mert Kína gazdasági súlyát politikai súlyra váltotta át. Nem utolsósorban az Ázsiai Infrastrukturális Beruházási Bank elindításával, amelyet sok megfigyelő a hosszú ideig amerikai dominanciájú pénzügyi intézmények, például a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank (és az általuk a neoliberais modell nevében gyakorolt befolyás) potenciális versenytársának tekintett.

Eközben a neoliberais ortodoxia a legjelentősebb kihívással szembesült a rend szívében, a világ pénzügyeinek középpontjában álló két országban, amelyek a fejlett ipari világ reformhullámának élén álltak - az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában - a világgazdasági válság közepette.

A 2016-os amerikai elnökválasztás és a britek kilépése az Európai Unióból. Bár ezen események okai összetettek és ellentmondásosak voltak, mindegyik esetben volt egy visszafordíthatatlan eleme az antineoliberais visszahatásnak - az amerikai választásokon mindkét párt mainstream jelöltjei szembekerültek a bal- és jobboldali ellenzékkel, és végül egy nacionalista irányvonalat képviselő jelölt legyőzte a neoliberaisokat; míg a britek az EU-ból való kilépésre szavaztak; és mindkét esetben fontos szerepet játszottak a deindusztrializáció által súlyosan sújtott régiók sértett szavazói.

Természetesen ezek az események semmiképpen sem tekinthetők úgy, mint amelyek mindkét országban véget vetettek a neoliberais korszaknak. Mégis, lehetetlen összeegyeztetni a korábbi tendenciával az olyan fejleményeket, mint a Trump-adminisztráció visszavonulása a globális kereskedelem előretörésétől

rendszer, amikor megszakította a Csendes-óceáni Partnerségben való részvételt, és olyan vámokat vezetett be, amelyek kereskedelmi háborút indítottak el a világ két legnagyobb nemzetgazdasága között. Pontosan az a fajta esemény, amelyről azt feltételezték, hogy elképzelhetetlenné vált, hosszú távon valószínűleg annál inkább következetesebbnek fog bizonyulni, minél inkább kölcsönhatásban van azzal a másik valósággal, az egypólusú pillanat elmúlásával, amely a gazdasági hatalom egyre laposabb eloszlásában mutatkozik meg a világban - és a nagyhatalmi kapcsolatok növekvő militarizálódásában.⁶² Így a 2008-as orosz-grúz háború nem a hidegháború utolsó örökségének tűnik, hanem az Oroszország és a Nyugat közötti proxy-háborúk új körének kezdete, ahogyan azt Ukrajnában, Szíriában és másutt láthattuk. Így történt ez Kínával is, amely hatalmas gazdasági előnyei egy részét katonai és pénzügyi hatalomra fordítja, miközben szomszédaival egyre súlyosabb konfliktusok alakulnak ki a Kelet- és Dél-kínai-tengeren, valamint a kínai-indiai határon fennálló területi és tengeri követelései miatt. Mindent egybevetve nehéznek tűnik megkerülni azt a következtetést, hogy az "1990-es évek" egy nagyon fontos értelemben a 10-es években értek véget - és hogy a mai világjelenet bármely komoly értékelése aligha kerülheti el ennek a ténynek a felismerését.

Megjegyzések

¹ Ezt a nézetet példázta Thomas Friedman: *The Lexus and the Olive Tree* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1999). Benjamin Barber, bár sötétebb nézetet kínált, mégis ugyanezen a vonalon gondolkodott, egészen a címben szereplő, a lényegi ellentét szimbólumainak párosításáig, miközben mindez nagyjából összhangban volt azzal az érzéssel, hogy "a történelem vége" elérkezett, miközben összhangban volt az olyan ünnepezt futuristák előremutatóbb vízióival, mint Ray Kurzweil. A 2009-re és 2019-re vonatkozó előrejelzéseket készítve azt sugallta, hogy az USA "továbbra is a világ domináns katonai hatalma", amit "a világ többi része nagyrészt elfogad", és amely a "gazdasági versenyre", a nagyhatalmi konfliktusokra, sőt a kisebb szereplők közötti államközi konfliktusokra összpontosít, amelyek jelentősége visszaszorul. Ehelyett a háborút elsősorban a kormányok és "kisebb terrorista csoportok" között vívják. 2019-re a politika még inkább ebbe az irányba tolódot el, a hadviselésről szóló megjegyzés szerint "a biztonságot elsősorban az emberi és gépi intelligenciát kombináló, feltörhetetlen titkosított kommunikációt használó kis csoportok jelentenek fenyegetést" - az államközi háborúról még csak említést sem érdemes tenni, míg ezen a ponton túl a világ gyorsan annyira mássá vált, hogy az ilyen hivatkozási pontok elvesztették hasznosságukat. Lásd Benjamin Barber, *Jihad vs.*

McWorld (New York: Ballantine Books, 1995); Francis Fukuyama, *A történelem vége és az utolsó ember*.

(New York: Free Press, 1992); Ray Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines* (New York: Viking, 1999).

² Thomas P.M. Barnett, *A Pentagon új térképe: Háború és béke a huszonegyedik században* (New York: Putnam, 2004).

³ Arra vonatkozóan, hogy mit jelent valójában a "hagyományos bölcsesség" kifejezés, lásd John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society* (Boston: Houghton Mifflin, 1958).

⁴ Krauthammer szerint a gazdasági kudarc akár azt is jelentheti, hogy a pillanat csupán egy évtizedig tart (miközben természetesen megvető hangnemben támad minden olyan nézetet, amely szerint a védelmi kiadásoknak és a külföldi katonai szerepvállalásnak bármi köze lenne az ilyen problémákhoz, ehelyett a hagyományos jobboldali módszerek megfelelően olyan célpontokra összpontosít, mint a "csökkenő munkaszokások ... a jóléti állam jogosultságai iránti növekvő igény és az ökológiai luxus iránti új ízlés", valamint a jobboldali ellenségeskedés örökös célpontja, a "rossz oktatási rendszer"). Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment", *Washington Post*, 1990. július 20.; Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs* Winter 1990/1991.

⁵ Nader Elhefnawy, "Mi a neokonzervativizmus?" *Social Sciences Research Network (SSRN)*, 2021. május 8.

⁶ George és Meredith Friedman, *The Future of War: Power, Technology & American World Dominance in the 21st Century* (New York: Crown, 1996); Elhefnawy, "Space War and Futurehype Revisited", *Space Review*, 2011. november 14.

⁷ Lásd Nader Elhefnawy, "Mi a neoliberalizmus? And What Has it Meant?": A Primer," *SSRN*, 10 Mar. 2021; Nader Elhefnawy, "Keynesian Fordism and Neoliberal Financialization: A Comparison of Economic Models," *SSRN*, 2020. nov. 19.

⁸ A 80-as években és azt követően a deindusztrializáció Nagy-Britanniában sokkal erőteljesebb volt, mint az Egyesült Államokban, amelyet segítettek a nagyobb védelmi-ipari komplexumot támogató nagyobb kiadások (amelyek a Reagan-korszakban megugrottak), az amerikai dollár 1985-ös leértékelődése, egy ideig a számítástechnikai forradalom előnyei (amelyet azóta egyre inkább "kihelyeztek") és a "palaboom", amelynek következtében az USA gyártási teljesítménye a fosszilis tüzelőanyagok és a vegyi termékek növekvő mennyiségének köszönhetően nőtt (mindez éles ellentétben áll az ilyen előnyökkel nem rendelkező Nagy-Britanniával). Ennek ellenére az Egyesült Államokban a dezindusztrializáció irányába mutató tendencia félreérthetetlen volt. Nader Elhefnawy, *A neoliberais korszak Amerikában: From Carter to Trump* (Nader Elhefnawy, 2020); Michael Meeropol, *Surrender: How the Clinton Administration Completed the Reagan Revolution* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1998). Nagy-Britanniával kapcsolatban lásd Nader Elhefnawy: "Was Tony Blair's Prime Ministership Neoliberal?": A Survey of British Economic Policy, 1979-2007," *SSRN*, 19 Nov. 2020; Nader Elhefnawy, "Did Margaret Thatcher Destroy British Manufacturing?": A Note," *SSRN*, 11 May 2021; Nader Elhefnawy, "Comparative Deindustrialization: A Note on American and British Manufacturing Since the 1970s," *SSRN*, 8 Jul. 2021.

⁹ Így a neoliberálisok a számítógépes korszak mítoszát úgy állították be, mintha az teljes egészében az öböl menti garázsok bátor barkácsolóinak munkája lenne, akik megmutatták, hogy a tizenkilencedik századi rablóbarói vállalkozói szellem nemcsak hogy él és virul, de elengedhetetlen a rendszer életképességéhez, és állítólag az ilyen "innovációhoz" nem volt más út - a kormányzat erőfeszítései, például az ENIAC formájában - elképzelhető, SAGE, NLS, ARPANET, az olyan kormányközi szervezetek, mint a World Wide Webet létrehozó CERN, sőt, sőt, még az olyan befutott magánvállalatok erőfeszítései is, mint a Bell Labs kutatása, amely feltalálta a MOSFET tranzisztort, mind nemhogy nem kerültek ki a történetből, hanem egyszerűen figyelmen kívül hagyták őket.

¹⁰ Nader Elhefnawy, "A neoliberális növekedési rekord: *SSRN*, 2020. július 14.; Nader Elhefnawy, "Keynesian Fordism and Neoliberal Financialization: A Note on the Transition Between Eras," *SSRN*, 8 Jul. 2021.

¹¹ Természetesen más irányzatok közgazdászai is érveltek a második világháború utáni időszak egyedisége mellett, de elméleteik meglehetősen összeegyeztethetetlenek voltak a neoliberálisokéval, sőt ellenszenvesek voltak számukra - mint például a marxisták, akik a változást a profitráta vagy a profit csökkenésének tendenciájával magyarázzák, vagy az ökológiai gondolkodású közgazdászok, akik a "növekedés hatáira" figyelnek, ami miatt például az 1950-es és 1960-as években a világ olajfogyasztásának évi 8 százalékos növekedése "fenntarthatatlan" volt.

¹² A tervezett növekedési ütem 1982-ben 4,2 százalék, 1983-ban 5 százalék, 1984-ben 4,5 százalék, 1986-1987-ben pedig ismét 4,2 százalék volt (ami az időszak átlagában 4,4 százalékot jelent). A szóban forgó dokumentum kifejezetten a bruttó nemzeti termékre utalt, nem pedig a ma általánosan használt bruttó hazai termékre, de a különbség csekély volt, a GNP és a GDP közötti különbség 1980-1987 között átlagosan mindössze 0,8 százalék volt, és 2009-ig általában 1 százalék alatt maradt. Ronald Reagan, *Amerika új kezdete: A Program for Economic Recovery* (Washington D.C.: White House, Office of the Press Secretary, 1981), 25. o. A jegyzőkönyv kedvéért: a tervet lényegében végrehajtották (a fő adócsökkentéseket és a kiadáscsökkentések nagy részét elfogadták), de az eredmények egyáltalán nem feleltek meg a jóslatoknak (lassabb növekedés, még masszív hiánykiadások mellett is), ami korai irányváltást eredményezett, miközben a nyereség egyértelműen nem annak az ipari fellendülésnek volt köszönhető, amelyet a Reagan-programnak kellett volna előidéznie. Ehelyett az ország a "katonai keynesianizmus" kombinációja volt, amely az időszak masszív védelmi kiadásainak növelésével járt együtt, valamint az ingatlan- és részvénypiaci spekulációs buborék, amelyhez a dereguláció oly nagymértékben hozzájárult. A dokumentumról és az abban bemutatott tervről lásd: Elhefnawy, *The Neoliberal Age*. A Reagan-terv azon kudarcának különösen részletes tárgyalását, hogy nem tudta ösztönözni a masszív, az ipari bázist modernizáló feldolgozóipari beruházásokat, lásd még Meeropol. Az amerikai GDP-hez és GNP-hez lásd: U.S. Bureau of Economic Analysis (BEA), "Gross National Product," retrieved from FRED, Federal Bank of St. Louis, 10 Jan. 2022; BEA, "Gross Domestic Product," retrieved from FRED, Federal Bank of St. Louis, 9 Jan. 2022.

¹³ A hasonlatot kiterjesztve arra gondolhatunk, hogy miután megkapták a kiértékelt pontszámot, ragaszkodnak ahhoz, hogy a tesztet újra kell tervezni - vagy kijelentik, ahogy egy angoltanárnak szokta mondani egy elégedetlen diák, aki biztos benne, hogy nem kapja meg a megérdemelt érdemjegyet: "Az egész szubjektív", pedig valójában nem az. (Természetesen mindezt meg kell különböztetni a Valódi Fejlődés Mutatójának támogatói által a GDP-vel szemben megfogalmazott kritikáktól, akik úgy vélik, hogy ha valami, akkor a GDP *durván* túlbecsüli a fejlődést, mivel nem veszi megfelelően figyelembe a veszteségeket és költségeket, például azt, ahogyan a gazdasági tevékenység kimerítheti a nem megújuló erőforrásokat, vagy ahogyan az egészséget megterheli, ami az orvosi számlák miatt perverz módon gazdasági nyereségként jelentkezik.) A GDP növekedési becslésekkel kapcsolatos neoliberális érvelés túlzottan konzervatívnak tűnő példáját lásd Mark J. Perry, "'Digital Dark Matter' in the Information Age," American Enterprise Institute, AEIdeas, 2016. okt. 24. A GPI-ről, valamint a GPI-nek a GDP kiigazítására való felhasználásáról a teljesebb kép érdekében folytatott friss vitát lásd Ida Kubiszwiescki et. al., "Beyond GDP: Measuring and Achieving Global Genuine Progress," *Ecological Economics* 93 (2013), 57-68.

¹⁴ A Világbank, "GDP (konstans 2015 US\$)", World Bank DataBank, 2021. dec. 23-i lekérdezés alapján számítva.

¹⁵ Nader Elhefnawy, "Rising Complexity, Diminishing Returns, Shrinking Slack: Revisiting the Evidence," *SSRN*, 2018. március 17.

¹⁶ Világbank, "GDP (állandó)".

¹⁷ A Világbank adatai szerint a GWP 62,7 trillió dollárról 84,6 trillió dollárra nőtt 2008-2019 között. Kína GDP-je ugyanebben az időszakban 6,2 trillió dollárról 14,3 trillió dollárra nőtt. Ibid.

¹⁸ A közgazdászok panasza az, hogy a fogyasztói árak nem megfelelő inputok a bruttó termék méréséhez, és különösen a közgazdászok panaszkodnak arra, hogy a múltbeli növekedést előnyben részesítenék a közelmúltbeli növekedéssel szemben. Ugyanakkor az is igaz, hogy a deflátoroknak megvannak a maguk problémái a hosszú távú gazdasági teljesítmény mérésében, és hajlamosak előnyben részesíteni az elmúlt éveket a múlttal szemben - és legalábbis lehet érvelni amellett, hogy ez legalábbis egy kiegészítő megközelítés. A probléma megvitatásához lásd Nader Elhefnawy, "'What Do the Numbers Actually Say?': American Per Capita Manufacturing Output 1947-2018, the Consumer Price Index, and the Question of Deindustrialization," *SSRN*, 10 Jan. 2022.

¹⁹ Jonathan Woetzel, Jan Mischke, Anu Madgavkar, Eckart Windhagen, Sven Smit, Michael Birshan, Kemeny Szabolcs és Rebecca J. Anderson, "The Rise and Rise of the Global Balance Sheet: How Productively Are We Use Our Wealth?" (Mennyire használjuk fel produktívan a vagyonunkat?" McKinsey Global Institute, jelentés, 2021. november 15.

²⁰ A korábbi jelentések után, amelyek szerint a Wall Streetre érkező pénz egyetlen "nettó forrása" a vállalati részvény-visszavásárlások voltak, a McKinsey Global Institute friss jelentése szerint az elmúlt két évtizedben a befektetések kétharmada ingatlanokba ment, és csak 20 százalékuk "a gazdasági növekedést ösztönző állóeszközökbe". Paul Vigna, "Ha a vállalatok nem vásárolják meg a részvényeiket, akkor ki?" *Wall Street Journal*, 2020. április 5.; Woetzel et. al.

²¹ Ibid.; Michael Roberts, "Profits Call the Tune", *The Next Recession*, 2021. jún. 17.

²² A tendencia vizsgálata következetesen azt mutatta, hogy az 1960-as évek közepén elért csúcspont után a jövedelmezőségi ráta az 1980-as évek elejére mélypontra süllyedt. Miután az 1980-as évek eleji világméretű depresszió közepette, a neoliberais reformok közepette elérte ezt a mélypontot, a nyereség ugyan helyreállt, de a fellendülés az 1990-es években érte el csúcspontját, jóval a háború utáni időszakban tapasztalt szintek alatt - sőt, csupán az 1970-es évek hanyatló éveiben tapasztalt szintre állt vissza -, majd a csökkenő tendencia ismét folytatódott. A 2000-es évek közepén úgy tűnt, hogy legalább az 1990-es évek szintje felé emelkednek, ahogyan azt a nagy recesszió miatt sejteni lehetett, és ismét egy újabb mélypontra zuhantak. Azt is régóta megjegyzik, hogy a nyereségesség különösen szűkös a pénzügyi szektortól és egy maroknyi "sztár" cégtől (újabbán a híres FAANG-ok - Facebook, Apple, Amazon, Netflix, Google), és még ezek is hihető módon spekulatív manőverekből, nem utolsósorban saját részvényeikből nyerik a nekik járó nyereséget. Lásd Gerard Dumenil és Dominique Levy, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, ford. Derek Jeffers (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004); Chris Harman, *Zombie Capitalism: Global Crisis and the Relevance of Marx* (London: Bookmarks, 2009); Michael Roberts, *The Long Depression: Marxism and the Global Crisis of Capitalism* (Chicago: Haymarket Books, 2016); Michael Roberts, "More on a World Rate of Profit", *The Next Recession*, 2020. szept. 20.; Michael Roberts, "It's All Down to the FAANGs", *The Next Recession*, 2019. febr. 18.

²³ Erről a stagnálásról lásd Robert J. Gordon, "Does the New Economy Measure Up to the Great Inventions of the Past?" (Az új gazdaság felér-e a múlt nagy találmányaihoz?) *Journal of Economic Perspectives* 14.4 (2000); Robert J. Gordon, *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living Since the Civil War* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016). A megújuló energiaforrások technológiája például az utóbbi időben nagy dinamizmust mutat, de az átállás sokkal lassabban haladt, mint ahogyan azt a hívei remélték az 1970-es években, és a 2020-as években még mindig elég korán van ahhoz, hogy az atomenergia mint szénmentes alternatíva hívei továbbra is kérlelhetetlenül gúnyolódjanak rajta.

²⁴ A számítástechnika területén a "Moore-törvénnyel" ellentétben (ami a számítástechnika csökkenő költségeit és növekvő teljesítményét illeti) a gyógyszeripari K+F költségeinek megfigyelői az "Eroom-törvény" kifejezést alkották meg az egyre *növekvő* költségek tendenciájának leírására. Az e területen felmerülő problémák jelentős részének áttekintését lásd Richard Harris: *Rigor Mortis: How Sloppy Science Creates Worthless Cures, Crushes Hope, and Wastes Billions* (New York: Basic Books, 2017).

²⁵ A neoliberalizmus, amely alacsony bérek és gyenge fogyasztás környezetét teremtette meg, önmagában is jelentős ösztönzőket szüntethet meg a termelékenységet növelő technológiai fejlődés irányába, miközben a "rövid távú" gondolkodású vállalatvezetés ösztönzésével visszatartó erővel bír, és a közfinanszírozás elérhetőségét gyengítő megszorítások révén is aláássa az erőfeszítéseket. Az egyes tanulmányok megfelelő finanszírozásának biztosításával kapcsolatos nehézségekről kifejezetten az orvostudomány területén (a források rendelkezésre állásától elválaszthatatlanul) lásd Harris.

²⁶ Ahogy Adam Tooze emlékezetesen megjegyezte a válság történetét bemutató *Crashed című könyvének* bevezetőjében, amikor felvette a 2012-2013-as év "alapfeltevése" az volt, hogy a válságnak vége, de elég hamar rájött, hogy "a válságnak valójában nincs vége", és ami azóta történt, az "mutáció és metasztázis" volt. Lásd Adam Tooze, *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World* (New York: Viking, 2018).

²⁷ A "fekete hattyúk" hipotézise természetesen Nassim Nicholas Talebé, és a gazdasági neoliberálisok "népi hőségé", valamint az olyan neoliberális politikusok "gurujává" tette őt, mint a brit Konzervatív Párt vezetője, David Cameron - vagyis a mainstream média hőségé, amely fáradhatatlanul népszerűsítette "közértelmiségiként" való tekintélyét. Nicholas Watt, "David Cameron's Guru Nassim Nicholas Taleb Says Rich Should Not Pay More Tax to Help the Poor", *Guardian*.²⁸ Lásd Elhefnawy, "Keynesiánus Fordizmus".

²⁹ Lásd Elhefnawy, *The Neoliberal Age in America*; "Keynesian Fordism".

³⁰ Tooze.

³¹ Müge Adalet McGowan, Dan Andrews és Valentine Millot, "The Walking Dead? Zombie Firms and Productivity Performance in OECD Countries," OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) Economics Working Paper 1372, 2017. jan. 10.

³² Így történt ez az Új Gazdaság éveiben, amikor a Dow Jones átlaga emelkedett (csak 1999-ben láttunk könyveket *Dow Jones 36.000*, *Dow 40.000*, *Dow 100.000* címmel, mindezt egy év alatt, mintha a szerzők egymást próbálták volna túlcitálni a közönség figyelméért az egyre extravagánsabb előrejelzésekkel arról, hogy a részvények értéke milyen magasra fog emelkedni), és sokat beszéltek arról, hogy mindenki részvényessé és daytraderré és potenciálisan kényelmes bérlővé válik, miközben a sajtó gúnyosan elfojtotta ennek a feltevésnek a megkérdőjelezését. Lásd James K. Glassman és Kevin A. Hassett, *Dow 36,000: The New Strategy for Profiting from the Coming Rise in the Stock Market* (New York: Times Business, 1999); David Elias, *Dow 40,000: Strategies for Profiting From the Greatest Bull Market in History* (New York: McGraw-Hill, 1999); Charles Kadlec, *Dow 100,000: Tény vagy kitaláció* (New York: New York Institute of Finance, 1999). A *Newsweek* 1999. július 5-i számának címlapján egy régimódi, képregény stílusú rajz volt látható, amelyen egy kétségbeesett arckifejezésű férfi gondolkodik (ezt egy gondolatbuborék közvetíti): "Mindenki meggazdagodik, csak én nem!" - ezt a gondolatot a címlap lekezelően "a '99-es év siránkozásának" nevezte. Belül Adam Bryant gúnyosan "Ők gazdagok (és te nem)" című írása hideg vigaszt nyújtott az olvasók között lévő szerencsétleneknek, akik szenvednek attól, amiről biztosította őket, hogy az a "valóság", hogy "mindenki más meggazdagodik". A valóság persze az volt, hogy nem mindenki gazdagodott meg, és kevesebb mint egy évvel e nem túl éleslátó írás megjelenése után a fellendülésről minden kétséget kizáróan kiderült, hogy buborék, amelynek káros következményeit

évtizedekig visszahatót a világgazdaságra (nem utolsósorban azért, hogy a Federal Reserve laza monetáris politikával reagált az ebből eredő gazdasági visszaesésre, ami újabb ingatlanbuborékot táplált). Ezt követően, a '00-as évek elejének ingatlanpiaci boomja közepette nem lehetett úgy bekapcsolni a televíziót a kora reggeli órákban, hogy ne árasztották volna el az olyan művészeteket oktató műsorok reklámjai, mint a "házfelvásárlás". Jelenleg pedig a kriptopénzek és az olyan sajátos befektetések, mint a Gamestop videojáték-kiskereskedő részvényeinek megszállottjai.

³³ Jonathan Chait, *The Big Con: The True Story of How Washington Got Hoodwinked and Hijacked by Crackpot Economics* (Boston: Houghton Mifflin, 2007). James Kenneth Galbraith: *The Predator State: How Conservatives Abandoned the Free Market and Why Liberals Should Too* (New York: Free Press, 2008) című könyvében, bár elutasítja, hogy a politika kezdettől fogva "átverés" lett volna, azt állítja, hogy a politika később azzá vált, és a neoliberaisok a kudarcot követően elvetették a piac iránti hódolatot, amelyből oly sokat csináltak, és csupán a gazdagságot és az üzletet a dolgozó emberekkel szemben előnyben részesítő, bármilyen típusú politikát támogatták. A neoliberalizmus számos kritikusa a neoliberalizmus vezető értelmiségiekkel szemben tanúsított tiszteletteljes bánásmódjának példaként lásd Nancy Maclean James Buchanan közválasztás-elméletíróról szóló könyvét, a *Democracy in Chains* (a szuperlatívuszokkal teli könyv szüntelenül hízeleg Buchanan intelligenciájának, miközben vitatja az elképzeléseit). Nancy Maclean, *Democracy in Chains: The Deep History of the Radical Right's Stealth Plan for America* (New York: Penguin Books, 2018).

³⁴ Carroll Quigley, *A civilizációk fejlődése*: New York: Macmillan, 1961).

³⁵ A válsággal és az azt követő mentőakcióval kapcsolatos amerikai tapasztalatokról lásd Matt Taibbi, *Griftopia: Bubble Machines, Vampire Squids, and the Long Con That is Breaking America* (New York: Spiegel & Grau, 2010); Nader Elhefnawy, "Neoliberalism in a Time of Crisis: A Critical Assessment of the Defining Policies of the Obama Administration," *SSRN*, 2019. január 29.; Elhefnawy, *The Neoliberal Age*. A globálisabb képhez lásd Tooze. Az Egyesült Államok pandémiát követő mentőcsomagjának összefoglalóját lásd Peter Whoriskey, Douglas MacMillan és Jonathan O'Connell, "'Doomed to Fail': Why a \$4 Trillion Bailout Couldn't Revive the Economy," *Washington Post*, 2020. október 5.

³⁶ A *Forbes* 2011-es, a világ leggazdagabb milliárdosainak listája szerint a tíz leggazdagabb milliárdos vagyona együttesen mintegy 385 milliárd dollárt tesz ki, a leggazdagabb Carlos Slim 74 milliárd dollárra becsült vagyonnal rendelkezik. Ezzel szemben a magazin 2019-es listáján az első tíz helyezett mintegy 743 milliárd dollárral rendelkezett, a 2021-es listán (amelyen a 74 milliárd dolláros vagyon már nem elegendő egy helyhez, a 10. helyet Mukesh Ambani kapja a maga 84 milliárd dollárjával) pedig 1,15 *billió* dollárral, ami elképesztő növekedés a globális válság körülményei között, amely miatt ezek a vagyonok reálértéken 148 százalékkal nagyobbak lettek, mint egy évtizeddel korábban (a 2019-2021-es növekedés különösen megdöbbentő).

³⁷ Természetesen a neoliberális renddel szembeni elégedetlenséget a lassú növekedésnél, a stagnálásnál, az ismétlődő válságoknál, az állami mentőcsomagoknál, az egyenlőtlenségnek és a lakhatási költségek emelkedésénél sokkal több dologgal is összefüggésbe lehetne hozni - például azzal, hogy ezt tekinthetjük a kormányzatnak az éghajlatváltozás problémájának orvoslásában való kudarcának egyik tényezőjének. Nem világos azonban, hogy a közvélemény milyen mértékben ismeri fel az éghajlatváltozást a neoliberalizmus ügyeként, és nem a gazdaságtól független dologként. (A környezetvédelmi mozgalom nagy részéből hiányzott a "társadalmi vízió", és ahol volt, ott gyakran inkább széleskörűen antimodern volt, mint konkrét gazdasági rendszerekkel szembeni kritika). Lásd Leigh Phillips, *Austerity Ecology and the Collapse-Porn Addicts: a Defence of Growth, Progress, Industry and Stuff* (Winchester, UK: Zero Books, 2015).

³⁸ Tooze.

³⁹ Harold James, *A globalizáció vége: Lessons From the Great Depression* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011).

⁴⁰ Thomas Friedman, "Kiáltvány a gyors világnak", *New York Times*, 1999. március 28.

⁴¹ Tooze a Nagy Recesszióról és annak következményeiről szóló beszámolójában jelentősen megjegyyezte az Egyesült Államoknak mint az egyetlen olyan szereplőnek a megerősítését, amely elég nagy ahhoz, hogy ilyen költségeket viseljen, különösen ott, ahol az amerikai jegybanknak a transzatlanti bankrendszer több tízbillió dolláros hitelből történő megmentéséről írt (ami minden más szervezet kapacitását meghaladja). Tooze.

⁴² A bruttó világtermékre és annak nemzeti összetevőire vonatkozó fontosabb idősorok nem nyúlnak vissza 1945-ig (a Világbank adatai csak 1960-ig mennek vissza), de Paul Bairoch sokat idézett táblázatai a történelmi feldolgozóipari termelésről az Egyesült Államok részesevé 1953-ban 44,7 százalék volt. Paul Bairoch, "International Industrialization Levels From 1750 to 1980", *The Journal of European History* 11 (1982), 13. táblázat.

⁴³ Bairoch, 11. táblázat, 13. táblázat.

⁴⁴ Gabriel Kolko, *The Politics of War: The World and United States Policy, 1943-1945* (New York: Random House, 1968).

⁴⁵ "Az USA és az Egyesült Királyság összehasonlító munkatermelékenységi szintje a feldolgozóiparban a háború utáni korai időszakban 270 körüli csúcsra emelkedett". Stephen Broadberry és Nicholas Crafts, "UK Productivity Performance from 1950 to 1979: A Restatement of the Broadberry-Crafts View," *The Economic History Review* 56.4 (Nov. 2003), 725. Remco Kouwenhoven, "A Comparison of U.S. and Soviet Industrial Performance, 1928-1990," Groningen Growth and Development Centre, Research Memorandum GD-29, 1996. május.

⁴⁶ Az a tendencia, hogy Amerika csökkenő gazdasági versenyképességéért az oktatási rendszer hibáit okolják, nem pedig például az ipar- vagy kereskedelempolitika hibáit, a neoliberais túlsúlyt tükrözi a párbeszédben, mivel ez kevésbé érzékeny téma a neoliberaisok számára, akik - hozzátehetjük - ellenségesek az állami rendszerrel és a tanári szakszervezetekkel szemben, miközben a privatizációt hirdetik a rendszer bajainak gyógymódként. Nader Elhefnawy, "Neoliberais volt a Clinton-kormányzat?" *SSRN*, 2020. november 19.; Elhefnawy, *Neoliberais korszak Amerikában*; Meeropol. Az oktatással kapcsolatos vitát mint vörös heringet illetően lásd Michael Lind, *Up From Conservatism: Why the Right is Wrong For America* (New York: Free Press, 1996).

⁴⁷ Eamonn Fingleton, *Blindside*: Boston: Houghton Mifflin, 1995).

⁴⁸ A termelékenység növekedésének kiugrása, amely nem szabad elfelejteni, hogy a legjobb esetben is elmaradt az évszázad közepén tapasztalt hosszú javulástól, úgy tűnik, kevesebb mint egy évtizedig tartott (1996-2004), mielőtt egy újabb hosszú stagnálási időszaknak adta volna át a helyét. Lásd Gordon, *Rise and Fall*, 17, 575.

⁴⁹ Emmanuel Todd megjegyyezte, hogy az Egyesült Államokban 1995-ben megállt a gazdasági vita - ez a megállapítás, amelyet a szerzőnek el kell ismernie, egybevág saját emlékeivel. Emmanuel Todd, *After the Empire*, ford. Jon C. Delogu (New York: Columbia University Press).

⁵⁰ BEA, "Bruttó hazai termék (milliárd dollár)", Nemzeti adatok, Nemzeti jövedelem- és termékszámllák, 1.1.5. táblázat, 2021. dec. 22.; Federal Reserve Bank of Minneapolis, "Fogyasztói árindex, 1913-" Federal Reserve Bank of Minneapolis, Federal Reserve Bank of Minneapolis, 2021; U.S. Census Bureau, "Historical National Population Estimates: July 1, 1900 to July 1, 1999," 11 Apr. 2000, rev. 28 Jun. 2000; U.S. Census Bureau, "Historical Population Change Data (1910-2020)," 26 Apr. 2021. Lásd még Nader Elhefnawy,

"A huszonegyedik század elképzelése: A pillantás vissza a neoliberais fénykorra", *Medium*, 2020. december 16.

⁵¹ Ibid.

⁵² Könyvében Luttwak meglepően őszintén beszél arról a mérhetetlen emberi nyomorúságról, amely ezzel az inegalitáriussággal jár, nem utolsósorban a társadalom atomizálódásáról, amely megfosztja a barátságot és a családot értelmük nagy részétől, valamint arról a megaláztatásról, hogy nem tartoznak a "győztesek" közé, amelyet azok viselnek, akik a jövedelem és a vagyon tekintetében elmaradnak céljaiktól, a módok, ahogyan az emberek magánemberként megbirkóznak ezzel a megaláztatással, annak minden egészségkárosító és egyéb hatásával együtt (mint például a túlevés és a kábítószerrel való visszaélés, és az ebből eredő elhízás és drogfüggőség járványai), valamint a tömeges bebörtönzés a gazdasági játék "lázádo veszteseinek" kezelésére (mindezeket más országok érthető módon *nem* akarják utánozni). Edward Luttwak, *Turbó-kapitalizmus: Winners and Losers in the Global Economy* (New York: HarperCollins, 1998).

⁵³ Friedman, *Jövő*.

⁵⁴ Az ilyen optimizmus egy különösen szélsőséges változatát lásd Anders Aslund, "The Myth of Output Collapse", Carnegie Endowment for International Peace, 2000. december 1.

⁵⁵ Érdeemes megjegyezni, hogy a pesszimizmus nagy része kifejezetten abból a neoliberais kritikából eredt, hogy Kína nem tartotta magát teljes mértékben az ő gazdasági elképzeléseikhez (amit a neoliberaisok úgy tekintettek, mint amit az 1997-1998-as ázsiai pénzügyi válság megerősített). Lásd William Jeffries, "China's Accession to the WTO and the Collapse That Never Was", *Review of Radical Political Economics* 53.2 (2021), 300-319.

⁵⁶ George Friedman, *A következő 100 év: A Forecast for the Twenty-First Century* (New York: Doubleday, 2009). Sőt, ha Friedman időnként túlzónak is tűnik, érdemes felidézni Zbigniew Brzezinski vízióját egy konföderált Oroszországról, amely ténylegesen három sokkal jobban kezelhető darabra szakad - valamint a Kína felemelkedését megakasztó lázadás vagy más válság szüntelen vízióit. Lásd Zbigniew Brzezinski, *A nagy sakktábla: American Primacy and its Geostrategic Imperatives* (New York: Basic Books, 1997).

⁵⁷ Nader Elhefnawy, "Gazdasági növekedés 1973 óta: A Closer Look at the American Experience," *SSRN*, 2020. július 14.

⁵⁸ A Világbank "GDP (konstans)" adataiból számítva.

⁵⁹ A Világbank, "GDP, PPP (Current International \$)", Világbank Adatbank, 2021. dec. 23-i lekérdezés alapján számítva.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ A két ország 2019-es adatai 15,9, illetve 17,3 százalékosak voltak. Ibid.

⁶² Az utolsó hasonló esemény az 1980-as évek végi amerikai-japán kereskedelmi háború volt.

Lásd Sheldon

L. Richman, "A Reagan-féle szabadkereskedelem: Policy Analysis 107, Cato Institute, 1988. május 30.; Tom Redburn és Donna K. Walters, "Reagan Imposes 100% Tariffs on Japanese Goods: Retaliatory Sanctions Aimed at \$300 Million in Electronic Products in Semiconductor Dispute," *Los Angeles Times*, 1987. március 28.; Gerald M. Boyd, "Reagan in Venice, Lifts Part of Tariff on Japan," *New York Times*, 1987. június 9.; Timothy J. Bartl, "The 1991 U.S.-Japan Semiconductor Agreement: Will the New Approach Yield Old Results?" (Az új megközelítés régi eredményeket hoz?) *Minnesota Journal of International Law* 70 (1992).